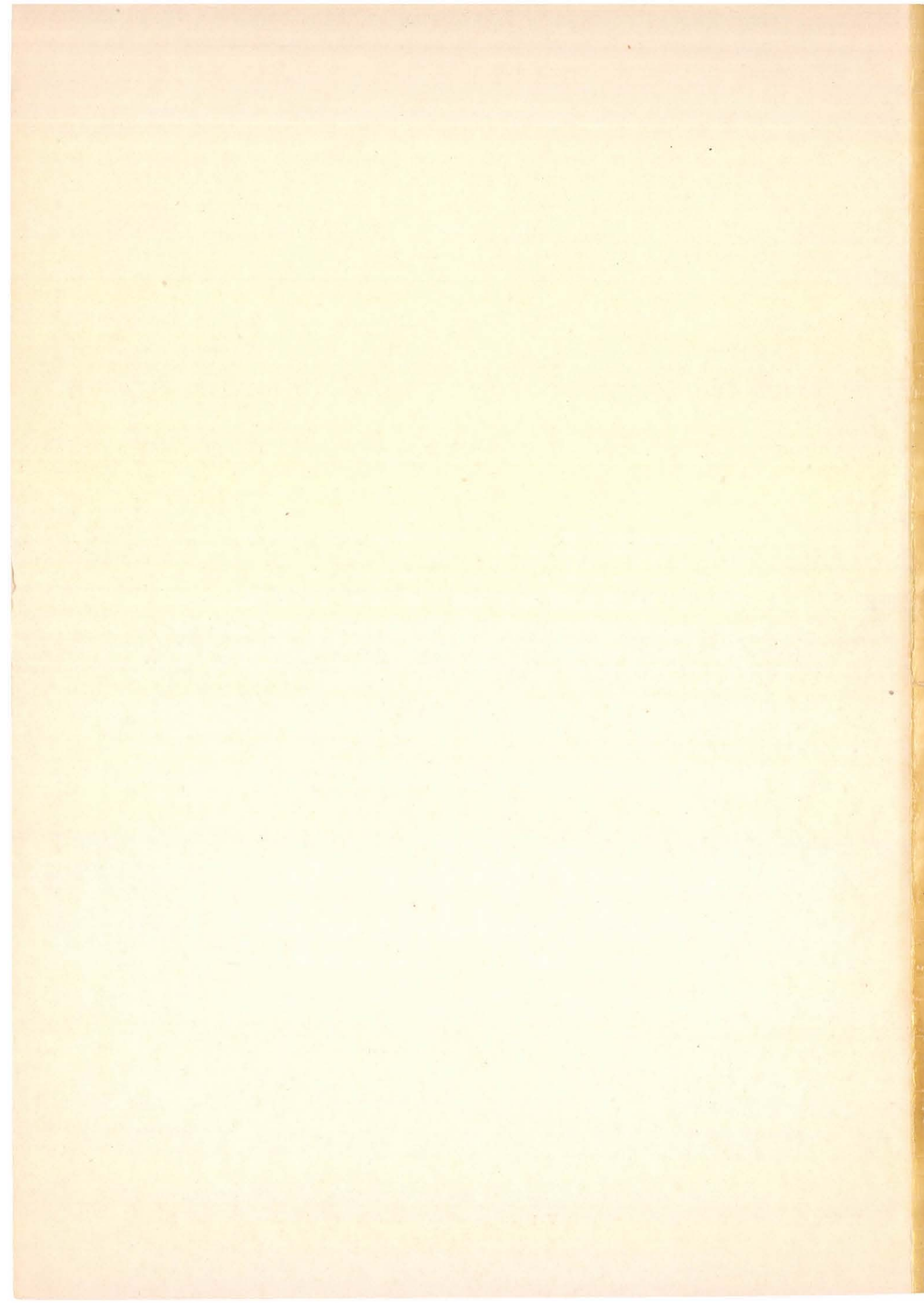

Aranyfűzős
BUDAPESTJE

FŐVÁROSI SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR BUDAPEST 1957

NYILAS MÁRTA
ARANY JÁNOS
BUDAPESTJE

Янош Арань и его Вудапешт

Издание Столичной Библиотеки и м. Эрвина Сабо в связи с 75-ой годовщиной его смерти.

Budapest vu par János Arany

Édité par la Bibliothèque Municipale «Szabó Ervin» pour le 75. anniversaire de la mort de János Arany, grand poète de la Hongrie.

Budapest seen by János Arany

Edited by the «Szabó Ervin» Municipal Library for the 75 th anniversary of the death of János Arany, the great Hungarian poet.

Budapest im Werke von János Arany

Herausgegeben von der Hauptstaedtischen Bibliothek Erwin Szabó zur Gelegenheit der 75. Jahreswende des Todestages des grossen ungarischen Dichters János Arany.

Nyilas Márta

ARANY JÁNOS BUDAPESTJE

ARANY JÁNOS
HALÁLÁNAK 75. ÉVFORDULÓJÁRA
KIADTA A FŐVÁROSI SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR

BUDAPEST 1957

FŐVÁROSI SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR
TANULMÁNYOK · ÚJ SOROZAT 4. (XXVII.) SZÁM
A BUDAPESTI GYŰJTEMÉNY KIADVÁNYA

Lektorálta
TISZAY ANDOR

A képanyagot válogatta
SCHEIBER MÁRIA

A borítólap SÁRDY KÁROLY terve

A borítólapon Arany János névalírásának mása

A hátsó borítón Arany János szobra a Nemzeti Múzeum előtt.
(Štróbl Alajos műve)

A zárórajzok egykori folyóiratokból

A borítólap képe: a Margitszigeti Nagyszálló és fürdőépületei
(Ybl Miklós terve. Haske Ferenc acélmetszete)

Felelős kiadó a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár igazgatója

14882 — Franklin-nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi u. 28. Felelős: Vértes Ferenc

BEVEZETŐ

Budapest egyik legszebb szobra áll a Nemzeti Múzeum klasszikusan nemesvonalú épület-tömbje előtt. Rozgonyi Piroska és Toldi Miklós eszményi alakjai között Arany János tekint le róla. Immár több mint hat évtizede figyeli onnan bölcs tekintetével a fővárosnak a Múzeum körüton tovahömpölygő világvárosi forgatagát. Azét a fővárosét, amellyel költői alkotó életének nagyobbik fele elválaszthatatlanul összefonódott, amelynek annyi szép helyét, annyi történelmi eseményét halhatatlan alkotásaiban oly sokszor megénekelte.

Attól kezdve, hogy Arany János 26 éves korában, 1843-ban először fordult meg Pesten hivatalos ügyben, egészen 65 éves koráig, 1882-ig, amikor a Magyar Tudományos Akadémia előcsarnokából az egész nemzet gyásza kísérte utolsó útjára, Pest-Buda már megindult annak a fejlődésnek az útján, amely a világváros Budapesthez vezetett. Arany tanúja volt a 48 előtti Pest pattanásig feszülő, utat kereső energiájának a reformkorban. Látó és cselekvő részese volt a márciusi ifjak lelkesedésének. A szabadságharc bukása után, a Bach-korszakban őt is lesújtotta a gyászba dermedt nemzet letargiája. De élete utolsó évtizedében megélte még Pest-Buda-Óbuda egyesülését és megláthatta már a kapitalista főváros épülő új sugárútját, sokasodó épületeiben kifejezésre jutó új körvonalait, világvárosi arculatát. Önéletrajzában azt írja, hogy már 1848-ban kezdte „Pest fényét megkívánni”; 1860 július 15-től kezdve pedig, amikor megválasztották a Kisfaludy Társaság igazgatójának, haláláig állandó pesti lakos lett.

Szinte nap, mint nap látjuk és járjuk azokat a helyeket, ahol a nagy költő rövidebb-hosszabb ideig élt és lakott, vagy amelyeket verseiben, írásaiban megörökített: Petőfi Dohány utcai szállítását, ahol 1848-ban időzött néhány napig, az Üllői út és Erkel utca sarkán álló házat, amelyen emléktábla hirdeti, hogy az ottani, egykor Három pipa utca 11. számú házban bérelte első, állandó lakását; az Akadémia palotáját, ahol mint a Tudós Társaság főtitkára élt és dolgozott; a hangulatos, korrajznak is beillő, versben megénekelte Városligetét, a Dunapartot, a Margithidat, a Margitszigetet, amelynek tölgyei alatt oly szívesen megpihent, a külső Józsefvárost, amelynek kevésbé ismert leírása egy elbeszéléstörredékében maradt ránk. Bennünk csengenek a klasszikus sorok Pest-Buda történetének nem egy eseményéről. Mégis azt kell mondanunk, hogy a nagyszalontai Arany nem vált ugyanúgy városi, fővárosi költővé, mint akár a szabadkai Kosztolányi, akár a vitkóci Reviczky, vagy a szekszárdi Babits. Arany János Pesten is megmaradt az egész ország költőjének, aki az „Elveszett alkotmány”-nyal, de még inkább a „Toldi”-val egy csapásra meghódította a nemzetet.

De, ha Aranyt a főváros igazában sohasem tudta teljesen magába olvasztani, szerette Pestet, amely annyiszor megihlette őt. Tanúi ennek örökszép írásai. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár

Budapest gyűjteménye megtisztelő feladatának tartja, hogy most, amikor a nemzet a nagy költő halálának 75. évfordulójára emlékezik, a maga részéről is hozzájáruljon szélesebbkörű megismertetéséhez, népszerűsítéséhez.

A következőkben Arany lírájának, epikájának és prózájának Budapestre vonatkozó részleteit találja az olvasó. Az első rész nyomon követi Arany útját Budapesten mind topográfiailag, mind irodalmi vonatkozásban és ennek keretében érdekes bepillantást nyerünk fővárosunk korabeli irodalmi és tudományos életébe is. A második részben azokat a költeményeket és prózai részleteket gyűjtöttük egybe, amelyekben Arany a főváros egyes tájait: a Margitszigetet, a Duna-partot, a Városliget nyüzsgő életét, stb. örököltette meg. Végül Arany epikájából azokat a szemelvényeket állítottuk össze, amelyek Budapest történetének egyes eseményeit elevenítik fel.

A szöveget, amelynek idézésében általában a mai helyesírást követjük, egykorú illusztrációkkal színesítjük. Nem törekedtünk filológiai teljességre, de így is reméljük, hogy amikor a nagy magyar költő emlékének áldozunk, egyben a régi Budapest megismertetését, fővárosunk megszerettetését is szolgáljuk.

Zoltán József

ARANY JÁNOS BUDAPESTEN

Első budapesti látogatások

Huszonhatesztendős volt a nagyszalontai jegyző, amikor 1843-ban először látta Budapestet. Hivatalos ügyben szekéren jött fel Pestre. Bizonyára ekkori élménye lett *két év múlva* alapja első nyilvánosan ismeretessé vált költői műve, *Az elveszett alkotmány* fővárosi vonatkozású motívumainak:

*Legjobb lesz, felelé, csak a székvárosba sietnünk
S innét gyors-szekéren¹ föl Pestre, hol a dunagözös
Készen vár, hogy azonnal a Judenplatzra² röptsen.*

(2. ének)

E humoros hőskölteményhez az ötletet is alighanem ez az 1843-i pesti tartózkodása adta; Vojnovich szerint ugyanis éppen akkor szerepelt a Nemzeti Színház műsorán Nagy Ignác: Tisztújítás című vígjátéka s Arany ezt kétségkívül megnézte. Annyi bizonyos, aligha mulasztotta el fölkeresni az ország első színházát — a költő, a hajdani vándorkomédiás. Német színházbeli emlékei is lehettek. Erre engednek következtetni *az elveszett alkotmány* következő sorai:

*Vig eposzát Pesten soha meg nem huszonötölték³
Bukfencet sem hányt a pesti „theateren” és nem
Nyalta le a krétát papucsodról, mennyei Fánni!⁴*

(1. ének)

Ez első alkalommal négy napig időzött a fővárosban, azután folytatta hivatalos útját Bécsbe.

Nemsokára első irodalmi sikerei után, mikor a neves fővárosi írók nyilvántartják, szeretettel magukénak vallják, Budapest Arany János számára elsősorban az irodalmi központot jelentette. Az 1848-as mozgalmas napokban Pestre költözésének gondolata és lehetősége egyszerre jelent meg.

Petőfi május 5-én közölte vele, hogy a kormány néplapot akar indíttatni a Nép Barátja címen s ennek szerkesztésével Aranyt bízzák meg. Petőfinek e levelére Arany János a következőket jegyezte fel évek múlva:

Fölmentem a levél folytán Pestre, de nem látván a dologban elég állandóságot, nem akartam kockáztatni családomat . . .

Pesten Petőfi vendége voltam 7—8 napi ottlétem alatt. Ő akkor a Dohány utcában lakott, elég kényelmes szálláson, hol szülei is vele laktak, ő látta el asztal- s szállással őket.

E pesti tartózkodásáról így számolt be május 18-án levélben feleségének:

Kedden délben érkeztem Pestre szerencsésen, azonnal a jó Petőfiékhez jöttem, kik egészen a lelkökbe vesznek. Kedden délután több íróval részint találkoztunk, részint látogatást tettünk náluk, — így Vörösmartynál, Garaynál, kik igen jó emberek, s Egressy Gábornál stb. Majd otthon elbeszélék mindent. Szerdán délután a Körben⁵ gyűlést tartott a választmány . . .

Mielőtt a 49-i eseményekben a válságos fordulat bekövetkezett volna, már komolyan foglalkozott a tervvel, hogy végleg felköltözik Pestre. Augusztus 12-én ezt írta Petőfinek:

Kedvem vona inkább Pesten vagy Pest közelében, mint Szalontán az isten és minden becsületes ember háta megett lakni.

Önéletrajzában (1855) pedig ezt olvassuk:

1848 folytán többször is (háromszor) megfordultam Pesten, s fényét meg kezdém kívánni.

A gyors egymásutánban következő események érthetővé teszik, miért nem válhatott valóra akkor ez a szándék.

A válságos időszakban egy pesti útja alkalmával még elszámolt Vas Gerebennel, mint A Nép Barátja szerkesztőjével. A Pesti Hazai Első Takarékpénztárban helyezte el a kapott összeget. 1849 január 12-én már Debrecenben érdeklődött Petőfinél, nem vehető-e fel a pénz ott:

Nevezetesen én közelebb Pesten lévén Gerebennel számot vetettem, s ő adósom maradt 564 pengővel. A 64 pengőt megadta, az 500-at azonban megfizetni nem tudta; volt ugyan a Pestmegye-pártfogása-alatt-álló-hazai-első (és utolsó?) takarékpénztárban, melynek igazgatója Fái Fáy András, aligazgatója ellenben Simonsits⁶, betéve 1000 pfrtja, de mivel felmondva nem volt, ahhoz nem juthattam. Nem volt hát mit tenni, mint némi biztosításom tekintetéből (miután a takarékpénztárnak mégis több hitele volt előttem, mint V. Gerebenné) az 500 pengőt ottan nevére iratni, ami meg is lőn és a könyvecske nálam van. Egy hónapi felmondás kellene, úgy kapnám meg a pénzt. Azt szeretném hát már most tudni: volt-e a takarékpénztárnak annyi esze és becsület-érzése, hogy Jelasich elől elkotródjék, vagy ott maradt és már most a libellust⁷ megehetem akár főve, akár nyersen? ...

Arany János

Ezen esetet nekem ird meg, hogy én a könyvecskét neked elküldhessem, mert annak elő-mutatása nélkül csak Windischgräcz hercegnek fizetik ki, te pedig az nem vagy.

(Petőfihez 1849. jan. 12.)

1849 tavaszán, a győzelmes tavaszi hadjárat folyamán Arany János is jobb jövőt remélt. Most már komolyan foglalkozott a felköltözéssel. Szalontai állásáról lemondva, hivatalt vállalt Debrecenben a belügy-minisztériumban. Buda visszafoglalása után fölment Pestre, hogy előkészítse be-
rendezkedését, családja fel-

*Aranyon vonásit az ábrázolásban
Semed hiszem hogy híven jellelti
De így ha a mit a festő hibázott
A költő azt inkább kipróbált*

Arany János

Petőfi Sándor rajza (1847.)

Petőfi Dohány-utcai lakása a Schiller házban (ma Dohány u. 16.),
ahol Arany is lakott 1848-ban.

Petőfi lakása a Marczibányi házban, (ma Rákóczi út 12),
ahol Aranyt vendégül látta 1849-ben.

A Magyar Király fogadó. Itt lakott Arany János 1853-ban. (Alt Rudolf litográfiája.)

A volt Komlókert vendéglő a mai Városház utcában, szemben a Vármegyeházzal.

Emléktábla az Erkel u. 20. sz. ház falán. (Régen Három Pipa-u. 11.) Ebben a házban lakott Arany 1860—1864. (Az emléktábla Martinelli Jenő műve, 1927.)

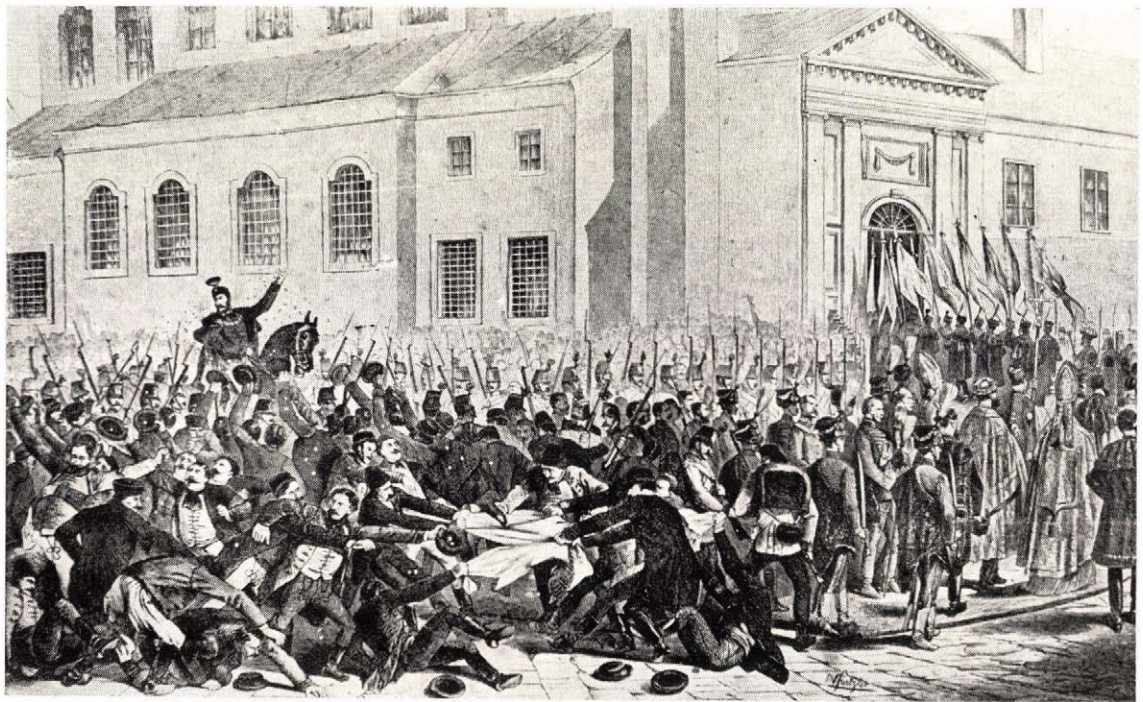

Üllői út 7. Arany 1864—1867-ig lakott itt. A ház műemlék. Kasselik Ferenc építette. (Sebők Imre festménye.)

A Párisi udvar. (Ma Petőfi Sándor-u. 2.). Itt lakott Bezerédj Istvánné, akinek „szalon”-jában Arany gyakran megfordult. (Fénykép felvétel a 19. század végéről.)

Jelenet az 1867-es koronázásról. (Katzler Viktor fametszete.)

költöztetését. Petőfi lakással várta, Arany azonban más lakást foglalt el. Petőfi május 27-i levelében — hat nappal Buda visszafoglalása után — jelezte, hogy a Marczibányi-házban (a Dohány- és Síp utca sarkán, ahol maga Petőfi is lakott) talált számára lakást. 1858-ban Arany ezt jegyezte fel erre a levélre:

Az Egressy-féle szállást — midőn Pestre mentem, nem találtam elég tágasnak családom számára; másutt fogadtam tehát (Uri utca Horváth ház, de nem az Edmund-féle⁸) hol Garay is lakott. Egyébiránt én a minisztériummal Pestre mentem ugyan, de családom mind Szalontán maradt, mert nem akartam kitenni a mind inkább bonyolódó állapotnak. Innen, a kivett szállást el se foglaltam, hanem Garay barátom szíveségéből az ő lakásán bírtam egy szobát . . . Petőfit Pesten láttam utolszor.

Mindössze egy hónapig időzött a kormány — és vele Arany — Pesten. Az ellenséges túlerő elől a kormánynak menekülnie kellett. E rövid időszakról szól a költőnek ez a feljegyzése. Az eset egy nappal a kormány elvonulása előtt történt:

Pesten laktomban egy nap hozzám jő Petőfi, hogy hivat Kossuth. Petőfi, én, Egressy, Vas Gereben s mások megjelentek. (Akkor láttam Kossuthot először, legalább oly közéről, hogy kényelmesen vizsgálhattam vonásait). K. egy mondókát tartott, hogy a háza veszélyben van, a népet fanatizálni kell keresztes hadra stb. Mi eljöttünk, de nem vettem észre, hogy valamelyikünk valami nagy dolgot tett volna és én már útban voltam családomhoz, talán másnap indultam is.

(A. J. 1858-as keltű jegyzete Petőfi 1849 júl. 11. levelére.)

Nagykőrösi évek

A levett szabadságharc után keserves időt töltött Nagyszalontán. Majd tanárnak került Nagykőrösre. Innét már többször utazott fel a fővárosba. Az irodalmi élet rövid tespedés után ismét fellendült. Fölkereste íróbarátait, kiadókkal, szerkesztőkkel tárgyalt. A budai Városmajor-utcai vízgyógyintézetben kezelte magát, és — mint minden vidéki — bevásárolt. Ha nem jutott fel Pestre, barátait bizta meg ügyei intézésével. A nála fiata labb Lévy Józsefet 1852. június 13-án tréfás episztolában kérte meg, hozza el ruháját a szabótól:

*E levelet pedig, inkább ma, mint holnap,
Nyújtsad Váci-utcán Goldner főzsidónak;
Csipje meg a végét mesteri ollónak;
S Te hozd ki szülöttjét majdan a posztónak.*

Pesti útjai alkalmával többnyire szállodában lakott. Erre utal Lévy Józsefhez 1853. augusztus 9-én írt levele is:

Ugyanis Pesten voltam, barátom, Pesten, — mint ezt a Napitodosító „idegen” rovatában olvashattad, ha a „Magyar Király”⁹ vendégeit folytonos figyelemmel szoktad kísérni.

Igen, Arany János közéleti nagyság lett, bármennyire zavarja is őt e tény. A kiadók, szerkesztők anyagért ostromolják. Tompa Mihályhoz írt 1853. május 23-i levelében olvassuk ezeket a részleteket:

Közelebb Pesten, a Komlóban¹⁰, rám mász Török János, szorongatja karomat válltól könyékig, teszi a szépet . . .

vagy:

Roppant journalisticai mozgalom van ott! Török a bécsi MAGYAR KURIRT . . . akarám mondani SAJTÓT¹¹ fogja szerkeszteni, s engem az ő szokott modorában rútol lefülelt. Tomori páholyában hová látogatni felmentem . . .”

(Tompához 1855. jun. 8.)

A szabadságharc után Kemény Zsigmond biztosítja Arany közreműködését a Pesti Napló számára.

Azonban én pünkösdkor Pesten lévén, a verseket elosztogattam — azt különösen Kemény foglalta le, a PESTI NAPLÓ számára, melynek szerkesztését átveszi.

(Tompához 1855. jún. 8.)

A kapcsolat tartós marad. Hosszú évek múlva, Pesten laktában írta:

Én mindennapos vagyok a NAPLÓ-nál, Keménynél: ez egyetlen recreatióm,¹² esti sétáim célpontja.

(Tompához 1860. dec. 16.)

Gyakoribbá és kényelmesebbé válik az utazás, amikor a postakocsi, vagy a „gyorsparaszt” — esetleg az alkalmi fuvaros kocsiján való utazást a *délkeleti vaspálya* megépülése után, felváltja a vasút:

Szombaton lesz a pálya nagyszerű megnyitása, azontúl nem ülünk a kavicsra. Meglehet felrándulok Pestre a falamiával, mert Julcsa és Laci sarkalnak erősen — írja Tompának 1853. szept. 1-én.

A tisztelt, ünnepezt költőt azonban nem csupa öröm várta Pesten. Tompához írott ugyanebben a levelében panaszkodik, hogy a *Toldi* újrakiadásának minő akadályai vannak:

*Hanem az szép dolog, hogy a Kisfaludy-társaság vagyis Eggenberger-féle kiadás mind-
ezideig nem tudott elfogyni: oka? talán a közönség? óh nem! aranyért sem lehetett volna néhány
év óta kapni sem a pesti, sem a vidéki könyvtáraknál, kivéve az Eggenberger¹³ úr becses bolt-
jának valamely sötét zugát. Mióta Kőrösön vagyok is, számtalan ember kérdezte nálam, állítván,
hogy Pesten nem kapható, ők bejártak érte minden könyvtárust. Így árulják a magyar könyvet.*

Bizony nem a legjobbak Arany tapasztalatai a pesti kiadóival. Példa erre a *Murány ostroma* sorsa. Petőfi már 1848. augusztus 16-i levelében említi e kiadványt. Közel tíz év múlva ezt jegyezte fel Arany erre a levélre:

MURÁNY OSTROMÁ-ról Emich, ma midőn ezt írom sem számolt meg, sem egy fillért nem adott. Ezt pro memoria¹⁴.

Közismert *A nagyidai cigányok* viszontagsága is (1851-ben jelent meg), melyről hasonlóképpen emlékezik meg 1863-ban.

*„Ne irtalak vón' kis könyvem pedig!
Rossz vagy, silány vagy; másként nem hevernél
Száz-számra most is Julius Müllernél¹⁵.*

(Bolond Istók II. ének.)

Node fordított esetre is van példa. Arany öregkori költeményeit nem akarta közölni, mikor enged Gyulai kérésének, visszautasítja a honoráriumot. Gyulai, míg Arany János nem volt otthon, szobájába egy szőnyeget csempészett, (melyet most a szalontai Arany-szobában őriznek) a következő számla kíséretében:

SZÁMLA

Egy szőnyeg, a

TÖLGYEK ALATT, A PESTI LIGETBEN és HÍDAVATÁS

című költeményekért. Még kérnék egy hosszabb, vagy ha ez nem lehetséges, két rövid költeményt. Akkor aztán nem tartozunk egymásnak semmivel.

Budapest, október 3-án.

Gyulai Pál,
a Budapesti Szemle telhetetlen szerkesztője.

Már 1849 után is feltűnik nálunk a spiritizmus divatja, mint az elkeseredett, kilátástalanságba süllyedt társadalom önámító játéka. Ezzel kapcsolatos furcsa élményéről számol be Tompához 1854. április 22-én írott levele:

Mert a bűbajos asztal csakugyan megmondja, amit ő tud, s E. Gábor¹⁶ naponkint correspondéál¹⁷ rajta Petőfivel, kihez most kedden nekem is volt szerencsém, akkor nap Pesten lévén.

Sándor igen jól emlékszik rólam, furcsa is volna, ha nem tenné azt. Tréfán kívül, az egész oly bolond história, mit könnyebb kinevetni, mint megfejtani, azért korunk tudósai az első utat választották.

A szabadságharc után Pesten meginduló irodalmi szervezkedésre Arany vegyes érzelmeikkel tekintett. Tompához írta 1854. április 22-én.

Pestnek irodalmi világa nem sokat ér. Néhány szegény legény lézeng ott fel s alá, pénz, erély s tehetség nélkül. De kiadóknak nincs hiány, vállalat mindennap tíz, hogy másnap megbukjék.

Hasonló hangon ír 1854. szeptember 6-án Gyulai Pálnak:

Pesten az emberek élveznek vagy dolgoznak, elméskednek vagy rágalmaznak, nincs idejük meghallgatni az érzélgést. Oh ez a pesti élet igen szép s én még mindig bolondja vagyok, de a színház, az akadémia, irodalom ügye kétségbeejt. A színház bukás szélén, miben épen annyi része van a kedvezőtlen körülményeknek, mint a journalistikának, az akadémia télen s talán szervezni fogják az új kor szellemében. És irodalom? Az írók nagy részéből kihál a szellem s az ifjúság dicsekszik vele, hogy haszontalankodik. Én maradtam-e el a világtól vagy a világ maradt el tőlem? nem tudom, de elég az hozzá én szörnyű elégületlen vagyok. Pákh azt mondja vénülök, Török pedig, hogy beteg vagyok, menjek orvoshoz. De annyit betegen is látok, azt vénült szívvel is érzem, hogy az eszes és becsületes emberek téllenségre vannak kárhozhatóva, a csak magyarul olvasó közönség (s ez a valódi közönség, mely olvas) izlése félre vezettetik, hogy míg egyfelől valami pedáns és ostoba szellem fog lábrakapni, addig másfelől maholnap divattá lesz a hetyke kufárkodás, a gyerekeskedés, a botrány, az eszevesztettség, a zseniáliskodás, a megfélelkezés a múlt és jövődőről.

Az irodalmi élet mégis megindult, de a vidéken lakó Arany nem vehetett benne teljes erővel részt. Barátai tájékoztatták a pesti hírekről, pletykákról, viccekről.

Pesttel, úgy szólva, mi egybekötöttem sincs. Megjelent a TOLDI ESTÉ-je, hozzád is utasíték egy példányt, remélem azóta megkaptad. Pákh azt a viccet csinálta, hogy Keribeny ezt is fordítja ily cím alatt: „Soirée beym Schedel.”¹⁸ Ennél több szót az irodalomban még nem is hallottam felőle.

(Tompához, 1854. okt. 18.)

Tehát először születik meg a vicc, csak utána az ismertetés, bírálat. Ebben Pestre ismerhetünk.

Arany ritka pesti látogatásait barátainak nagykörösi kirándulásai pótolták. 1857. december 3-án így számol be erről Szilágyi Istvánnak:

Azt gondolnád ott Szigeten, hogy aki Pest tövében lakik, mint én, az élete felét Pesten tölti el. Több mint egy éve nem voltam fenn. Szerencse még, hogy a pestiek néha lerándulnak. Pünkösdkor Toldy is itt volt, Hunfalvyval. Gyulai, Csengery megfordul néha. Olyankor beszélünk pesti dolgokról, — egyébiránt nem sok van azokról mit beszélni. Az akadémia sorsa még mindig függőben, — a Kisfaludy-Társaság sehogy.

A levélbeli nevekből már látjuk kibontakozni azt a baráti csoportosulást, amelyet napjaink irodalomtörténetírása irodalmi Deák-párt néven ismer. Az 1856—57-es gazdasági válság, mely az osztrák birodalmat csaknem államesődbe döntötte s megérlelte vezetőiben a magyarokkal való kiegyezés gondolatát — Magyarországon is mozgalmat idézett elő. Gyulai Pálék szervezkednek az irodalomban, mint ahogy Deák pártja gyülekezik, sorakozik a politikában. Aranyt a fővárosba hívják. Már 1857-ben tanári állást kínáltak neki egy kereskedelmi iskolában, ezt visszautasította. Megint csak félt a változástól, a főváros se vonzotta már úgy, mint 48-ban.

Két év múlva azonban nemcsak az ország politikai életében — Arany életében is döntő fordulat történt. Az újból nyilvánosan működő Akadémia tagjává választotta. (Az önkény-

uralom évei alatt nem voltak nyilvános ülések.) Megtartotta székfoglaló előadását. Erről bőven beszámol:

Az este jövök haza Pestről, hol egy hét óta csavargok vala . . .

Fennmaradtam hétfőn estig, amikor osztályunk ülése fog ott lenni. Egy szó mint száz: bejelentem olvasási szándékomat, s október 31-én délután ötkor kiültem a szegyenpadra, vagy másfél óráig olvastam, akkor az elnök, Desewffy, sajnálta, hogy azon kedvetlen elnöki kötelességét kell teljesítenie, miszerint az olvasást felfüggeszse; s így én átadám helyemet Szásznak, magam pedig beültem a padba, örvendve, hogy túl vagyok a gyepün . . .

Az ünnepély részleteit minek részletezzem? untig olvashattad az újságból. A lakomán magam is jelen voltam, lelkesedtünk hatalmasan: de nem a négy pengős rossz ebédől s bortól, hanem a dikciók nagy mennyiségétől. Egyszersmind alkalmam volt száz emberrel megösmernedni, — fél óra alatt.

(Tompához, 1859. nov. 2.)

Pesti „élményeimről” hiszen írtam már, amit tudtam. Egy hetet töltöttem ott — szerdától szerdáig. Csengerynél voltam szállva, hová Juliskát vittem, ki Pesten maradt, most is ott van. Csengery többször hitt társaságot s így összejöttem számos notabilitással.¹⁹ Voltam Jókainál, Pákhnál, Bérczinél. Tisztelkedtem Desewffynél, Eötvösnél, — Deákkal baráti viszonyba jöttem. 31-én olvastam a Trattner házban²⁰ — ezt már mind írtam. Ami az ünnepélyt illeti: tíz óra tájban kezdődött s egy tájban lett vége. A lelkesedés inkább politikai, mint irodalmi volt. A szónokokat a teremben sem hallotta mindenki, de azért, ha vivátra került a sor, hangzott az, le a lépcsőig. Mi „tudósok” egy emelvényen foglaltunk helyet. Ott beszéltem — most először — az öreg Fátyval s többekkel.

(Tompának, 1859. nov. 10.)

Így már aztán a következő évben, mikor baráti köre folyóirat alapításával foglalkozott és őt hívta meg annak élére, az ő nevét tűzte ki zászlóul — örömmel vállalta a Szépirodalmi Figyelő szerkesztését.

„Alea jacta est.”²¹ Ma indul folyamodványom a budai helytartósághoz egy szépirodalmi lap iránt. Ez, és az igazgatói jövedelem²² kell, hogy megélhessünk Pesten. De enélkül is van szükség egy olyan irányú lapra, melyet én gondolok.

(Szász Károlynak, 1860. aug. 10.)

Allandó pesti tartózkodás

Az Arany-család felköltözött Pestre. Tompa Mihálynak 1860. szeptember 29-én így számolt be az Üllői út és a mai Erkel utca sarkán levő házban kibérelt első fővárosi lakásáról:

Szállást nehéz volt kapnom, mert hamar kellett és rendkívüli időben . . . Mindazáltal kaptam, . . . nem is drágán, csakhogy nem épen a város közepén. A Széna tér²³ közelében van . . . az Üllői út és egy mellékutca sarkán, mely utóbbira a kapu is nyílik, s melynek Három pipa-utca az ő classicus neve, szám no. II.

Vele volt Juliska lánya is. Ő ezt írta Arany Lacinak Nagykőrösre az új lakásról:

„A ház szögletén lévén s körötte apróbb házak állván, nagyon ki van a szél rohamának téve. Hanem a kilátás gyönyörű. Egyfelől a fél várost, s nem tudom micsoda nevű helységet, másfelől — ha a gangra kiállunk — az egész szent-Gellértet beláthatni.”

Arany László közlése szerint a háznak hátsó udvarában sok apró épület állt „s ezek sok kósza lakóval — cigányokkal is voltak tele. Aranyt, aki a „Hausbogen.”²⁴ be Schriftsteller²⁵-nek írta be magát, a háziak betűszedőnek tartották s ez ellen ő annál kevésbé tartotta szükségesnek tiltakozni, mert adóját is ehhez mérten szabták ki.

Arany el akar költözni. Egy év múlva, 1861. augusztus 25-én ismét Tompának mondotta el lakásának ügyét:

A Trattner ház (Ma Petőfi Sándor utca 3.). Átjáróház, másik bejárata Városház u. 6. Műemlék. Építette Hild József 1832-ben Károlyi István, a Trattner-Károlyi nyomda társtulajdonosa számára. Itt ülésezett az Akadémia 1865-ig, az új palota elkészültéig. (Sárdy Károly rajza.)

Ez egy 4 jó szobás szállás, de baj az, hogy a központtól kissé távol, hogy második emelet, hogy biztos padlás nincs, kamra nincs, s ami fő — hogy többnyire oly nép lakja, mely ököllet szokta ügyes-bajos dolgát igazítani egy más közt. Szóval oly ház ez, hol szemünkbe mondják vagy beizengetik, hogy itt minden lakó becsületes, csak mi nem. Ezért, noha a szobák jók, s már igen lakályossá tettük — bére is mérsékelt — tavasszal költöznünk kell innen.

Mégis maradtak és az utcáról Arany — amikor felmerült a gondolat, hogy Kisfaludyról nevezik el — még kis költeményt is írt:

A HÁROM-PIPA UTCA

Kisfaludy egy pipáról
Monda elmés pipadalt:
Illő, hogy e „három pipa”
Nyujtson érte diadalt.

Éljen hát az ő utcája!
S a magyarnak „nagy pipája”
(Mint a régi példa jár)
Legyen egyszer tömve már!

(1861. február)

Nehezen szánta rá magát Arany a Pesten lakásra, de mikor már itt volt, úgy érezte, hogy nem kell megbánnia.

Meggyőződtem, hogy Laci végett is Pesten kell laknom, s így vagy amugy kiteremteni a subsistentia²⁶ módját. Várom az időtől, körülményektől. S ha a jövőre kétes a kilátás, azért a jelen nincs minden enyhület nélkül. Naponkint, míg melegebb napok voltak, olcsó kirándulás a zöldbe családommal s egyik-másik jó ösmerősinkkel, fűszerezte a pesti létet; annyira, hogy elmondhatom — kilenc évig nem szórakoztunk Kőrösön annyit, mint Pesten ez egy év alatt. Pedig szegényesen élünk, nem szükséges traktákat adni, pazarolni, hogy az egy ember délutánt kellemesen töltsön.

(Tompához, 1861. aug. 25.)

A Pipa utcai lakásához fűződik lapszerkesztői tevékenysége. 1860. november 7-én indult meg a Szépirodalmi Figyelő. Nem váltja be a hozzáfűzött reményeket. Arany magas célt tűzött maga elé: „... a magyar szépirodalom (műpróza és költészet) aesthetikai fejlődését előmozdítani”. Esztetikai értekezések közlése, a hazai és külföldi irodalmi művek ismertetése, általában az irodalmi élet állandó figyelése által. Ugyancsak szerepel a programban szépirodalmi művek közlése. A lapot egy év után részvétlenség miatt be kell szüntetnie és most már Arany népszerűbb, nagyobb közönségnek szóló folyóirattal próbálkozik, a Koszorúval. Tompa még ezt a lapot is „igen okos” ... továbbá „igen puritán kinézésű”-nek tartja.

Két év után a Koszorút is be kell szüntetni. A bukásnak az olvasóközönség részvétlensége mellett oka volt, hogy a kiadó — Heckenast — sem vállalt lényeges áldozatot a Szépirodalmi Figyelő megjelenéséért, a Koszorút Arany már saját költségén adta ki — s a pártfogók közül sem jutott anyagi támogatás senkinek sem eszébe.

Hosszú ideig pedig nem volt ilyen színvonalas szépirodalmi lap Magyarországon.

Megfelelő kéziratokat is nehezen kapott. „Cikkről-cikkre kell összekoldulnom minden számat” — írja Szász Károlynak 1860. dec. 27-én. Jókaihoz verseket írt, hogy elbeszélést küldjön.

I.

Vége az országgyűlésnek,
Már nem kell több dikció:
Tudjuk már, hogy amiért küzdünk,
Nem egyéb, csak fikció.
Egész ország csendes, nyugodt,
Csupa boldogságban elring:
S hogy ne ébredjen, ne ríjon,
Legyezi Ritter von Sch...²⁷

Nosza tehát, édes Mórom,
Vesd le a nagy gondokat:
Muzeumba²⁸ nem kell járni,
Neugebäud²⁹ se hívogat.
Tarts egy kurta monológot,
Ilyenformát, édes Mórom:
„Füllenttem egyszer-másszor,
Hogyha megfogom az orrom;

„Igértem beszélt, novellát,
Hindút, perzsát, arabot;
Tűztem is határidőket,
Sohanapja holnapot:
Eltelt már azóta „kis-kedd”,
El a „borjunyuzó pintek”,
Hogy adott ígéretimre
Még oda sem hederintek.

„Diszn . . . azaz hogy nem szép tőlem
Cserbe' pácba' hagyni mást;
Annál szebb lesz a novella,
Jó barátom, majd meglásd:
Ma fogom a penna végét,
S firkantok a „Figyelőnek”
Olyat, hogy sose kívánjon
Szébbet jobbat . . . szemfedőnek!”

II.

Én kedves cimborám, jó Jókai Mór úr!
Ha te csak halogatsz, úgy járok én pórul,
Itt vagy on október, hűvösebb a cella,
Még sincs a kezemben az ígért novella.
Tudod pedig, tudod, a cigány adomát,
Mégse szánod a te kollégádat s komád.
Énrám szól keserves tanulsága, ládd-é:
Mikor haldokolva vacogott a dádé,
Intvén a napnak, mely borongva télileg:
„Bujkálj! bujkálj! sütnél még, ha lenne kinek!”

Te is írál pajtás: de majd nem lesz kinek.

(Levelek Jókaihoz, 1862.)

A nagyvárosi irodalom elvtelen, frivol jelenségei elkeserítik, nem tud kibékülni az irodalmi élet elüzleteseződésével:

„. . . Kisfaludy Károly, az Aurora³⁰ és Athenaeum³¹ körül egy nem nagy számú, de a haza legkiválóbb ifjú tehetségeiből alakult csoport képződék, s az irodalmi központosítás feladata megoldva, Budapest irányadó fensősége úgy látszik, mindenkorra biztosítva lön . . .

A szépirodalom (mert észrevételeim leginkább erre vonatkoznak) Pesten ütötte fel állandó lakhelyét, innen folytatja újonozását a haza minden részeiből, minden évben számos ifjú ember „hagyja el apját és anyját és ragaszkodik az irodalomhoz” . . . az „irói”-osztály idestova helyet követel magának Pest városa becsületes kárpitosai, aranyozói mellett; szóval „numerus sumus, fruges consumere nati”³² (há van): „numerus” kik Pesten élnek, Heckenastnál, Emichnél, Wodianernél nyomatnak, személyesen érintkezésben állnak az Uri³³ és Váci utca targoncáival: de szellemi tekintetben központosított irodalmunk nincs.

Soha ily szanaság, minőt ez a mi központi irodalmunk felmutat. Csoportban vagyunk, de az irodalom gyöpét „kiki magának” csipegeti . . .

Mindenkit üz, kerget a napi forgalom, sietni kell, máskint eltiporják.

(Egy szó, mely kell, de nem tetszik. 1862.)

Az Erkel utcai ház a mai napig áll, habár emeletet építettek rá s így alakja már nem a régi. Elképzeljük Arany Jánost az ódon bérház tágas polgári lakásában, amint természete szerinti szorgalommal és lelkiismeretességgel végzi szerkesztői teendőit és egyéb kötelezettégeit, miközben az udvarról felhangzik a hátsó házbéli lakók lármája.

Kedves apróságot közöl Arany János erről a korszakáról Horváth János. Horváth József, a biharmegyei Margitta jegyzője kéri segítségét az olvasó egyletnek megindításához. Arany sajátkezüleg írt ajánló könyvjegyzéket küld és kieszközöl Pfeiffer Nándor³⁴ könyvesboltjában — bizonyára itt vásárolt sajátmaga számára is könyveket — 10%-os engedményt és részletfizetési kedvezményt.

(Horváth János: Tanulmányok. 464. l.)

Az Akadémia megnyitása. (Egykorú újságkép.) 1865. december 11. (Simony rajza.)

A pesti könyvkereskedőkkel — amint látjuk — Arany hamar kötött barátságot. A pesti orvosokkal csak jóval később.

„Nincs orvos itt Pesten, kihez ismeretség folytán bizalommal járulhatnék, azok a híresek oly nagy urak, hogy talán nem is gondolnak velem, más kevesebb igényű, de szintén ügyes, tanult orvossal pedig nincs ismeretségem” — írja régi orvosának dr. Károlyi Gyulának, 1861. okt. 17-én Nagykőrösre.

(Nemzet, 1882. 91. sz. melléklete.)

Arany János tehát pesti szerkesztő és író lett. Amint láttuk, könyvei nem keltek úgy, mint a nemzet koszorús költőjéről elképzeli az utókor, lapjai is egymás után szűntek meg.

A Magyar Tudományos Akadémia elérte végre óhajtott célját, hogy szűk és bizonytalan bérlakásból saját kényelmesebb és biztos hajlékába költözve, zavartalanabbul folytathassa tudományos működését, s immár azon kellemes helyzetben van, hogy nemzeti adakozásból ujjonnan épült díszes palotáját, a folyó évi **december 11-ik napján tartandó ünnepélyes közűlése** által, megnyithatja.

Midőn Akadémiánk e saját házában első ünnepélyes közűlésére a **tisztelettel Kívülcímzettet** ezenel meghívni legkedves kötelességünknek ismertük, hazafiúi állandó tiszteletünk kifejezése mellett maradunk

Pest, nov. 15. 1865.

Báró Eötvös József,

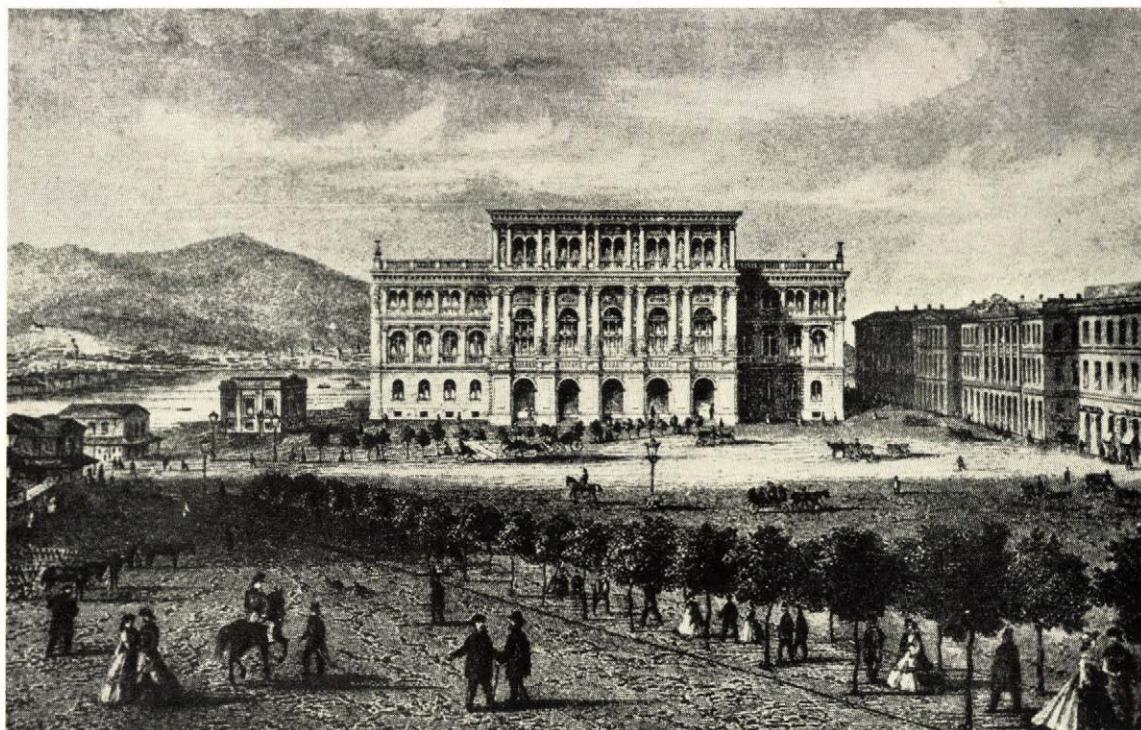
másodelnök.

Arany János,

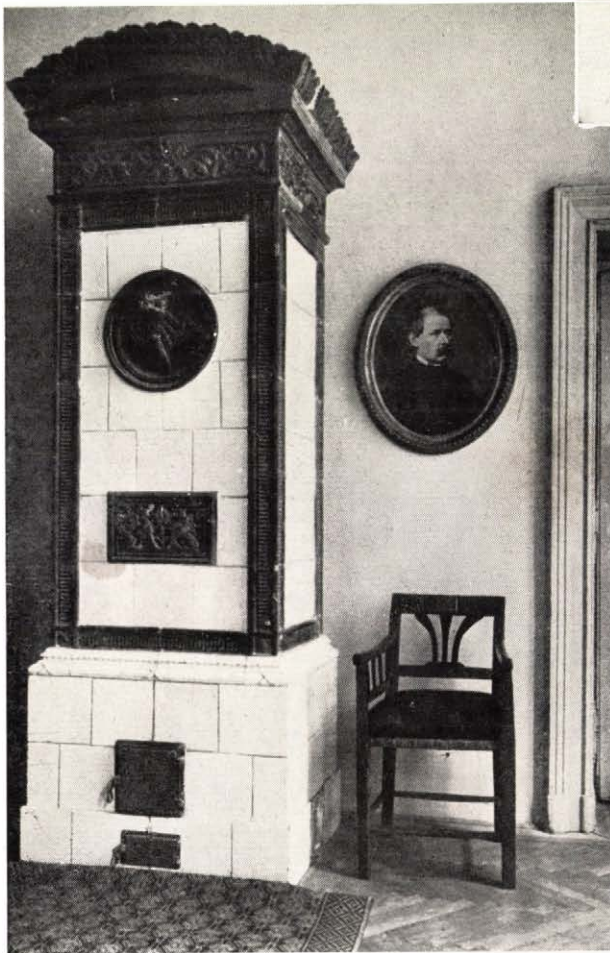
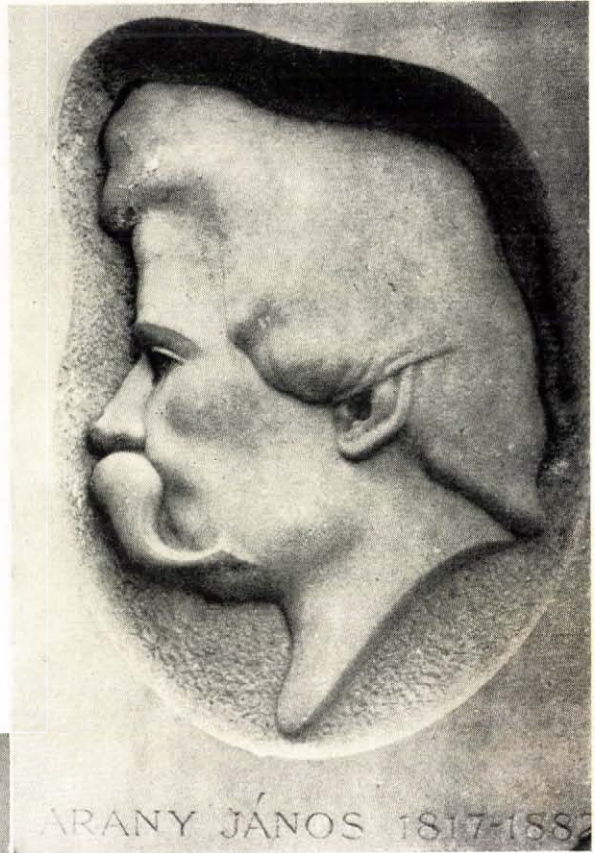
titoknok.

Meghívó az Akadémia új épületének felavatására.

Az Akadémia új épülete.
Épült 1862—1864. (Stüler
A. F. tervei szerint.)

Emléktábla az Akadémia falán.
Ebben a házban lakott Arany
János, mint az Akadémia főtit-
kára 1867-től — haláláig, 1882-ig.
(Krivátsy Szücs Miklós műve,
1940.)

Arany lakásának részlete
az Akadémia épületében.

Szegényes volt a magyar irodalmi élet, nem irigylésreméltó a fővárosi író sorsa sem. Szerencséjére, Arany János nem élte az egykorú írók tengődő életét. Ekkorra már vagyona volt, a Kisfaludy Társaság igazgatói állása is biztos alapot jelentett családjá számára.

Baráti köréhez az ország legtekintélyesebb emberei tartoztak. Mindig szeretettel írt róluk. Arany Juliska feljegyzéseiből tudjuk, hogy vasárnaponként többnyire a reformkori haladó politikus, a jobbágyfelszabadítás szószólója, Bezerédj István özvegyéhez járt ebédelni. A művelt hölgy a Párisi Házban, a Kígyó-utcára néző lakásában látja vendégül férje régi barátait. Hetenként nála gyűltek össze Deák, Kemény Zsigmond, Csengery, Horváth Mihály, Gyulai Pál, Lukács Móric, Perczel Béla, Bartal György. (Idővel a fiatal nemzedék töltötte fel a régiékek helyét; így Arany László is.) Később, amikor már mind jobban fogyott a nagy emberek sora, így emlékezett vissza Arany a múlt időkre:

*Ez vala örömed — s tüzhelyednél látni,
Kik voltak a férjed elotársi, baráti;
Hol — mint nemes arca hiu árnyék-képen —
Szelleme is folyvást ott lenge közében.*

*Ott, mikor fordulón volt a Haza sorsa,
(Bölcsé ajakáról nekem is hullt morzsa),
Hogy' kössük a multtal a jövődöt össze:
Fehér asztalodnál pendült meg az eszme''*

(A jóságos özvegynek. 1880.)

1865-ben lett az Akadémia titkára. Akkortájt készült el a Magyar Tudományos Akadémia palotája, a titkári lakást azonban Arany nem kapta meg. Az Üllői út 7. sz. alatti lakásából — hova 64-ben költözött — kellett hivatalába járnia. Sérelmét versben panaszolta el:

*A Tudománynak háza vagyon:
Ennek örüljek hát ma nagyon?
Kell gyalogolni a lelkem agyon
Nyári melegben, téli fagyon.*

*Nincs, ki ne lássa, bár csupa vak,
Hogy kocsis helye kocsin a bak;
Ha leszorítják, hajtja gyalog:
Csakhogy ez aztán lassu dolog.*

*Hát hisz a malmot befejezték:
De szegény molnárt kirekeszték;
Kormányos evezzen a gúlya után —
Igy akará ezt a kapitány.*

*Ámde ki vallja ebben a kárt?
Nékem ez a kis séta nem árt:
Pezsgeti vérem', tart melegen —
Csak a szekéren baj ne legyen!*

*Nem palotába — vesszen a fény! —
Nem oda vágytam s gondolok én;
Vontak erővel, kór-nyavalyást,
S díszre nekem Dejanira-palást.³⁵*

(Ártatlan dac, 1865. dec. 11.)

A verset íróasztalába rejtette. Csak amikor 1867 tavaszán végre felajánlották számára az akadémiai lakást, akkor írta Lónyay Menyhértnek:

*Midőn 26 hóval ezelőtt az Akadémia megtisztelt bizalmával; s én elfogadám e nem várt,
nem keresett, akkori és mai meggyőződése szerint nem is érdemelt kitüntetést: csak azt tudtam,
hogy dicsőült Szalaynk nyomába kell lépnem, az ő hivatala terheivel és előnyeivel . . . és csak
azután értesültem az igazgató tanács délelőtt hozott határozatáról, hogy nekem választásom van
800 forint lakbér, vagy lakás közt a bérházban . . . Ily előzmény után, talán a cseléd sem tekin-
tett egyenrangú tisztviselőnek azokkal, kiket az Akadémia a palotában szállásolt el . . .*

*Ily hangulatban ért báró Eötvös felszólítása: nem volna-e kedvem beköltözni a palotába? . . .
Nem vágyom én a palotába — mert palota. Nem akarok terjeszkedni, beérem az udvari
szobákkal, az utcaiakból másfelet kívánok csak (annak felét, melyet gr. Waldstein elrekesztett.).*

(1867. márc. 22.)

Beköltözött az Akadémiába — harmadik állandó pesti lakásába — és ott maradt élete végéig. Ott lakásának emlékét ápolja a kegyelet.

Utolsó költözködése a kiegyezés hónapjaiban történt. A hatalom igyekezett tőle telhetően népszerűsíteni „király és nemzet” kibékülését. A neves emberek kitüntetések kaptak. Ami a teljesen független Deáknak sikerült, Aranynak nem. Vonakodott, de nyomatékos miniszteri rábeszélésekre kénytelen volt elfogadni a Szent István Rend keresztjét . . . méltóságos úr lett.

A koronázás, melyet én egy két-forintos kakasülőről, mesteremberek és leányasszonyok társaságában, majd az utcai néptolongsban szemléltem, s mely fontos szereplésemért aztán ama nagy kitüntetés ért, — elég tárgy lett volna egy levélre. Nem tudom, hogyan fogtad fel az utóbbi komédiát: de ha nyom valamit előtted annak tudása, hogy előre sem megkérdezve, se értesítve nem voltam, s hogy utólag is csak két miniszter parlamenttirozása és személyesen hozzám lealázkodása után hagytam magamat annyira kapacitálni, amennyire vagyok, t. i. hogy hallgatva eltűrtem a dolgot s nem hoztam őket „végtelen embarrasba” . . .³⁶

(Tompához, 1867. aug. 6.)

Úgy érezte, ezzel magára vonta az emberek megvetését, pecsovicsnak tartják és ujjal mutogatnak rá, ha az utcára megy. Erre céloz unokájáról — Juliska lánya gyermekéről — szóló versében:

NÖVÜNK EGYÜTT

*Soknak lettem már, hogy élek,
A szemében szuró tüske:
De van még egy kicsi lélek,
Aki rám hiú és büszke.*

*Ez, hogy nevem is volt „hircán”,
Most eszmél csak, most tanulja:
S lesi már, ha megy az utcán,
Rámutat-e mások ujja . . .*

(1877. júl. 30.)

Akár szerkesztő korában, az Akadémián is egyedül kellett végeznie minden adminisztratív teendőt, kezdve az iktatástól. Ez elvette idejét és erejét az alkotástól. Csak 1870-ben választották főtitkárrá, akkor szabadult az aprólékos irodai munkától.

Korán öregedett, „kopott”, állandó orvosi kezelésre szorult. Egyre ritkábban járt emberek közé, magába zárkózott, még fényképezni se szívesen engedte magát. Mikor az Akadémia tagjairól album készült, mégis engednie kellett. A fénykép többszörözését azonban nem akarta megengedni. Csak úgy tudták erre rávenni, hogy a kép kiadója ezer forintot ajánlott fel az Írói Segélyegyletnek a kép sokszorosítási jogáért.

Élete alkonyán, a palotabeli rideg lakása helyett, a nyarakat a Margitszigeten töltötte. A Nagyszálló második emeletén, a Dunára néző csendesebb oldalon bérel a család két szobát. Máshová nem is akart menni. „Nem is látok, nem is hallok, nagyobb utazásra el nem mehetek, a sziget pedig azért is jó, hogy ott kocsi sem üthet el,” — mondta orvosának. (A Margitszigetet a Hiddal összekötő szárny akkor még nem készült el.)

(Farkas Kálmán: A. J. betegségéről,
Nemzet, 1882. dec. 19.)

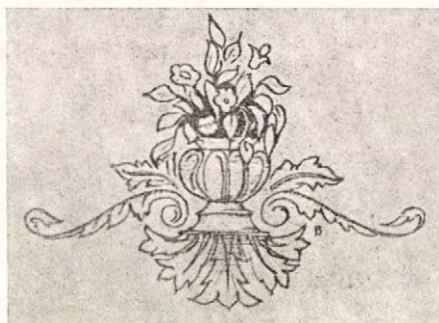
Kedves időtöltése volt a zenélés (l. A tamburás öregúr), irodalmi játékokkal, stílusparódiákkal szórakozott. Utolsó margitszigeti nyarán készültek a gyenge fordításokat utánzó német fordításparódiái és ezek mellett kis német verse:

MAGAMRÓL

*Auf der Margarethen-Insel
Raucht Tabak der alte Pinsel,
Spielt Gitarre, mit Gewinsel,
Und vergeudet seine Zinsel.³⁷*

Az emberkerülővé vált Arany csak legbensőbb barátaival érintkezett. Gyulai Pál igyekezett őt tréfáival mindig felvidíteni. Amikor a város Petőfi szobrának leleplezésére készült, Gyulai azzal „rontott be” Aranyhoz: „János! eljössz-e a leleplezésre? Ha nem jössz, a petőfisták azt mondják, irigységből maradtál itthon”. Arany hasonló tréfás hangon felelt: „Hiszen megyek! Már varrja is a szabó a meggyszín mentét és a búzavirágszín nadrágot.” Készült is az ünnepélyre, de beteg lett, 1882 októberében hűvös őszi napon sétája közben kigombolkozott. Meghült, ez okozta halálát. Egy héttel Petőfi szobrának leleplezése után, október 22-én halt meg. Halála hírére gyászba borult a főváros. Az Akadémia oszlopcsarnokában ravatalozták. Koporsóját tolongó tömegek kísérték a Kerepesi temetőbe, Vörösmarty közelében kijelölt sírjához — utolsó budapesti lakhelyére.

A Főváros még abban az évben Arany János utcának nevezte el a Fő-utat, mert arra néztek akadémiai ablakai.

Hírlap-áruló
(Ándrássy Zoltán rajza)

FŐVÁROSI TÁJ- ÉS ÉLETKÉPEK

Arany költészetében megelevenednek pesti-budai tájak. Az élénk, pontos megfigyelő emléket állít sok fővárosi típusnak. A vidékről felszakadt Arany a városban is a zöldet keresi, szereti; legkedvesebb helyei a pesti Liget, a Margitsziget. Mikor a Pipa-utcában, az Úllői úton lakott, rendes sétahelye a Városliget volt. Ott látta Péterfy „vastag bottal kezében, üregébe húzódó érzelmes szemét a földre irányozva”. Mikor az Akadémiában lakott, rendszeresen omnibuszon járt ki a Ligetbe. Sétáit szép verse örökíti meg:

ÉNEK A PESTI LIGETRŐL

*Kimentem a ligetbe újra
Hosszacska távollét után,
Hogy lássam: füve, berke, útja
Minő hatással lesz reám.
Annak találtam most is, ami,
(Régóta búvóm, s eleget),
Úgy összeillünk párosan mi:
Kopott ember, kopott liget.*

*Már útja is (kettő viszen ki)³⁸
Zilált kedélyhez jól talál:
Az árnyasabbat sok nép dőngi,
És büzös mint a döghalál;
A másik szép, de hő sugárú,
Oldalt paloták és — romok,
Kevély nagy boltokban zsibáru,
S dül Rákosról be a homok.*

*Ki a korral szeret haladni,
Vasútra váltja fel magát,
S örül, ha van hely felakadni
S úgy lógni ott, mint egy kabát.
De én rozzant szekérre ülök
Tized magammal (a baki
Trónt nem igénylem)³⁹ — és repülök.
Hogy a velómet rázza ki.*

*Ott, a kapun kívül, leszállunk,
Illet szerénység mindenütt, —
Szerencse, ha — még bétalálunk —
Egy fényes hintó el nem üt.
Benn, összevissza, minden sarkon
Kintorna, koldus, bűn, nyomor;
S hogy örömünk teljék a parkon:
Jó legyen a fül, sziv, gyomor!*

*És mégis, a liget nekem szép,
Valahogy a lelkembe' szól.
Ha elbolyongok félre, messzébb
A köznép tolongásától;
(Nem az egy-ingre vetkezett
Értvén csupán e név alatt:
Köz nép az is, mely toilettet
Fitogtatván, körben halad.)*

*Szabadság — és hogy biztos szárazt
Érzek, hat így rám, hogy e kis
Ligetből (bár maga kifáraszt)
Mehetnék a Tiszáig is!...
Keletre, mint a berki szellő,
Mely a lombok közt rést talál...
Keletre, mint az égi felhő,
Mely ott egy kedves sirra száll.*

Szabadság — amelynek nevében
Tűröm, ha vig pünkösti nép
A „rendet” elnyomatja szépen,
S le is fekszik, ha füre lép;
Hogy itt nincs tábla, tilalomfa,
Vagy ördög hajt rá, ha van is;
Hajrá, fiuk! . . . ifju koromba'
Ugy tettem volna magam is.

Laptával ott kemény „bolhákat”
Őszt és kap egy sereg diák;
Itt „cica-játékol” találgat
És bámul e német világ;
Azt gondolom: a liba-pázsit,
Már nézem is: hol a ludak?
S a tó körül a kép vonásit
Bevégzi néhány hattyu-nyak.

Egyszóval, én e ligetecskét
Igy is, ahogy van, szeretem;
Örömmel töltöm itt az estét,
Egész majorság ez nekem,
(Más nincs is a kerek világon.)
Itt látom az év szakaszát,
Mikor hajt rügy, levél az ágon,
Mikor pendítik a kaszát.

Az ég itt nem pár négyszeg ölnyi:
Holnapra könnyű az időt
Nagy-biztosan megjövendőlni
(Emlékszem, egyszer már betölt.)
Van nádas itt, van bucka, posvány, —
S talán azért is szeretem,
Hogy amint csinosul, kimosdván:
Húsz éve már, hogy követem.

Mert nem varázs-ütésre épült,
Mint túl ama pompás sziget;
Ott lestem, amint lassan szépült,
A változást mindeniket;
S egy megnyesett, vagy megporondolt
Ösvény, beültetett ugar,
Nekem az mind új-új öröm volt —
De ez nem történt oly hamar.

El is megyek, tán nemsokára,
Hir-név, dicsőség nem maraszt;
Tudom, mit ér fagyos sugára,
Itt is megtanulhattam azt:
Nyerd bár világi életedben
Ég s föld minden koszoruit:
Neved csak az, mit e ligetben
Egy sirkő rád olvas: Fuit.⁴¹

Most sem marad el, ami késik,
„Szirtet kivölgyel sűrű csepp”
Már eljutánk az öntözésig,
De sárgaságban vész a gyep;
Jut majd talán az úti sárból
A fünek is egy korty ital,
Hogy felzendülhet a kopárból —
Megéri, aki fiatal.

Engem bozótja, gazza nem bánt,
Mert a gyom is természetes;
Nem is szidok tanácsot, kormányt,
Ha utam kissé szemetes;
Tudom, hogy itt az ősz, ha lábam
Alatt megzördül az avar,
S nyomot vesztek a sokaságban
(Csak a szó lenne több — magyar!)

Természetet s magányt keresvén
Fel nem söpört falevelen,
El-elvisz egy kalandor ösvény
A „rengetegbe” (képzelem);
Hol fű, fa zöldebb, — annak selyme
Nem törle annyi csizma port,
Ennek se hántá buta elme
Kérgét le, vagy részeg csoport.

És gondolatim a „vadonban”
Ha jönnek, eljátszom velek,
Ábránd s szivarfüst közt, — azonban
Órákra-mimre ügyelek;
Szemeim a zöld szigetbe⁴⁰ néznek,
Hol a vidám ifju-öreg
Történetét a magyar észnek
Megírta — most már szendereg.

Nyugodjék! . . . méltóbb napi munkát
Nem végzett nála senki sem;
Sirjára, — mit most vadonunk ád,
E kis gyopár-szálat teszem.
S tétlen tovább bolyongok ismét,
Egyéb dolgom sincs, igaz a,
Mint várni nyugton a napestét
S elmenni csöndesen haza. —

(1877. szept. 17.)

Ki ne ismerné a Margitszigeten, a Tölgyek alatt írott versét. Kedvenc pihenőhelyén a költőnek ma mellszobra áll.

*A tölgyek alatt
Szeretek pihenni,
Hova el nem hat
Város zaja semmi.
Zöld lomb közei
„Áttörve” az égbolt
S a rét mezein
Vegyül árny- és fényfolt.*

*A tölgyek alatt
Oly otthonos itten!*

.....
*A tölgyek alatt
Még most is el-ülök;
Büv-kép csalogat,
Ábrándba merülök;
Hajó-kerekek
Zubogását hallom...
„Hajrá gyerekek:
A vizimalom!”*

*A tölgyek alatt
Im meglep az alkony,
Hüsebb fuvalat
Zörög át a parkon;
Felhők szeme rebben:
Haza sietek,
Jobb ott, melegebben,
Ki vén, ki beteg...*

*A tölgyek alatt
Vágyom lenyugodni,
Ha csontjaimat
Meg kelletik adni;
De akárhol vár
A pihenő hely rám:
Egyszerűen, bár
Tölgy lenne a fejfám!*

(Tölgyek alatt. 1877. aug. 5.)

De a Toldi szerelmében is megéneklí a Margitsziget fáit. — Toldi keresi a margitszigeti zárdában Piroskát:

*Ott a kolostornál kémleli, hogy' lásson
Fel is az ablakra, be is a szük rácson,
Ha elébe a sors — ne Piroskát hozná,
Csak egy olyan szüzet, ki hasonló hozzá.
Mind hiába! — hátra kerül a kert megé,
Fala nem volt, csak mély, öles árok szegé;
Odabenn a fák közt Toldi megpillantott
valami keresztet s domborodó hantot.*

.....
„Piroska!...” zuhant most körül a keresztre,

.....
*Most keze — négy gödröt vájt neki jó kardja,
Két keze markával földjét kikaparta,
Felrántva tövestül négy fiatal füzet;
Ezek árnyékolják az apácaszüzet.*

(12. ének, 101—104. versszak.)

(A következő versszakot a költő nem jelentette meg:)

*A négy füz elárvult sarjai tán élnek
Ma is, oltalmában fejedelmi személynek.⁴²
Ki, hogy e szép sziget rászállta idővel
Beszövé nagy multját virányos jövővel.
S hagyta, hogy a környék agg fülemiléje
Éneke utolját ott elzengicsélje,
Azután hallgatva ott várja halálát
De kövessük Toldit és a rege szálát.*

(1879.)

Nem ismeretes Aranynak kis rögtönzése sem a Szigeten kocsizó főhercegről, közöljük a leoninust is: jellegzetes jelenet volt a 70-es, 80-as években:

*Már jön a főherceg, hallom, mert a kocsi serceg,
A kis sárga ponnyk lassan ügetve vonik.
— Félre, padon ülő! járt utat félve kerül ő, —
De le ne vedd kalapod, — resteli, ha lekapod.*

(A Szigeten 1880.)

Vojtina Ars Poétikájában felejthetetlenül szépen ábrázolja a Dunapartot:

..... Állok Dunánk szélén, a pesti parton: Elöttem a kép, szindus üde karton: Felleg s hegy által a menny kékje csorba, A nap most száll le a város-majorba; Büszkén a Gellért hordja bársonyát, S fején mint gondot, az uj koronát; Lenn a Tabánban egy toronytető Gombjának fénye majdnem égető;* Mig fönt a Mátyás ódon temploma Szürkén sötéllik, mult idők roma; És hosszú rendje apró sűrű háznak Fehérlik sorba', mint gyepen a vásznak;	<i>Alant a zölden tiszta nagy folyam, Mint egy smaragd tó bércek közt, olyan, Meg nem legyinti szellő' s fecske szárnya, Csak mélyén lüktet forradalmas árja; Felszine tükör, és abban, mikép Tündéri álm, az előbbi kép Tisztára mosdva, felfordítva ring, Mint lenge kárpit, a merő fal ing... Ábrándos lelkem a hullámba mélyed, Vágyban elúszva búvárlom a mélyet; Itt, itt a nimfák! itt a cháriszok!⁴³... Az utcán por, bűz, német szó, piszok. .....</i>
---	--

(1861.)

* Ez 1849-ben volt így. (A. J.)

Széchenyi emlékezetében is felvillan előtte a dunai tájkép. Itt utal arra is, hogy a főváros nyelve még nem magyar:

*Az ifju szép Pest, ki bizton ölelve
Nyujt Corvin agg várának hü kezét,
S az édes honni szót selypiti nyelve —
Széchenyié mindez emlékezet!*

(1860.)

S a Duna éjjel:

*Lágyan zsongó habok
Ezer kis csillagot
Rengetnek a Dunán*

(V. László 1853.)

Nem volt messze Üllői úti lakásától az Orczy-kert sem⁴⁴. Orczy Lőrincről szóló tanulmányában így írja le Arany:

Ha fővárosi közönség, nap heve által befütött utcáiból, az Orczy-kert hüs árnyai alá, üdőbb levegőjére s kristály-forrásához siet: bizonyosan mindenre gondol inkább, minthogy e kert egy régi jó magyar költő emlékezetével jöhet kapcsolatba, nemcsak névazonosság, hanem szorosabb viszonynál fogva is. Báró Orczy József, e szép kert alkotója, ki maga is verselt, fia volt ama Lőrincnek, kinek arcképét minap vették lapunk olvasói. (1863.)

A régi Pest külvárosát pontosan magunk elé képzelhetjük, ha Arany elbeszéléstörredékét, (Látogatás egy barátomnál) olvassuk:

„Tudja-e tisztelt olvasóm, hol van Pesten a Magdolna-utca?⁴⁵ A Józsefváros ellapuló szélein keresse, hol az építkezési ösztön semmivel sem rátartóbb, mint Kerepesen, vagy Bugyiban, honnan

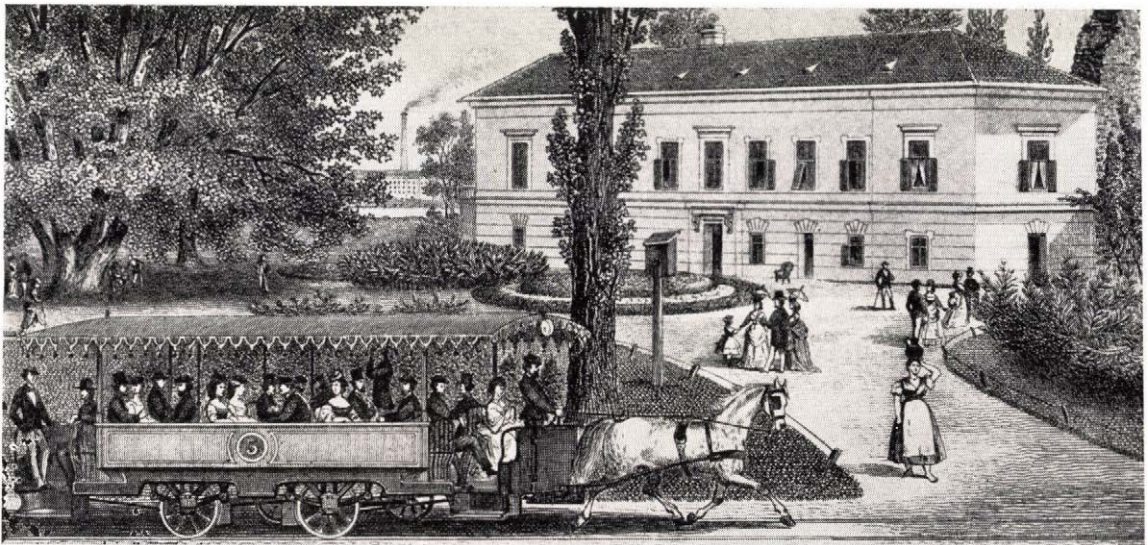

Arany János fényképe 1880-ból. (Ellinger felvétele.) A négy felvétel közül Arany maga választotta ezt, mint legjobbat és még verset is írt róla.

Arany János sírja

a Kerepesi úti temetőben.

Margitszigeti részlet a lóvasúttal és a főhercegi lakkal. (Haske Ferenc acélmetszete 1873-ból.)

Omnibusz 1865-ben. (Egykorú rajz.)

Városligeti részlet. A Pávasziget. (Alt Rudolf litográfiája az 1840-es évekből.)

A margitszigeti tölgyfák. (Balogh András rajza.)

bevándorolt. Ide még nem hatott el a háziuri intézmény, e modern kiskirályság, mely messze túlesz a mi hajdani pusztai-basa rendszerünkön. Selejtes házikók, nád vagy zsupfedéllel, utca-sorba állítva, két ablak az utcára, sem több, sem kevesebb, két szoba, egyik innen, másik túl a konyhán, pünkösdre egy kis meszelési luxus; deszkás, rozszant udvartáj, holmi szerszámjakkal-vagy zöldséges kert árnyéktalan murok-ágyai néhány öreg akác, disze udvarnak és utcának, vasárnapi kiülő pad: imhol képe a nagy, a szép Pest azon részének, hová olvasómat vezetem.

Azaz csupán magam megyek. A hosszú Stáció-utcán,⁴⁶ melynek semmi politikai változás nem talált magyarabb nevet, végighaladok. Látom a kálváriát,⁴⁷ köszentjeivel s térdeplő Magdolnáival. Meglábolom a Szőlőhegy-utca⁴⁸ bokáig érő fővénnyét. Onnan kifordulok a Magdolna utcára. Már érzem a gyepszél üdébb levegőjét: azaz a széna- és baromvásár, a temető-környék fölvert homokját, a légszeszgyár füstjével összekeverve. Megállok a kétablaku házacska egyik elött. Az utcabeli gyermekek nagyot bámulnak öltözetemen, s ebek koncertje üdvözli jöttömet. Még-egyszer rátekintek a kapufélen kiszegezett házszámra, s az udvarba nyitok.

(1860.)

A mondák boszorkányszombatjairól híres Gellérthegyet Az Elveszett Alkotmány-ban énekl meg:

„Más részről hol az ős Buda várát néma közönnyel
Nézi a Gellérthegy sok száz év óta, s ahonnét
Ember rakta falak bámulják most az erősség
Csillagait, miokon nevők is, méltán, haza szerte
„Csillagvizsgáló” volt, most is az, és lesz örökké:
Ott gyűjtötte varázs Armida seregbe boszorkány
Pártosait, s hasonul fő-szemlét tartta felettök.”

(V. ének, 1845.)

Kiválók azok a kis portrék is, melyeket Arany egy-egy jellegzetes fővárosi figuráról rajzolt; a margitszigeti szálló pincérről és a szigeti újságárusról.

ÖREG PINCÉR

Az öreg pincér se gyanítja,
Hogy versbe legyen kanyarítva,
De kivált, hogy pláne magyarba:
Ha gyanitná, jönne zavarva!

Töri bár húsz éve a nyelvet,
S foga megritkult, haja elment:
Nem bírta kivenni a vadját,
Megijedne bizony, hogy eladják.

Fizető kellner⁴⁹ sose lessz ő,
Nem kenyere a kétszerkettő;
Szolgálni sem ugri-szilaj már,
Megelőzné bátran a lajhár.

Hogy sokra se vitte a pályán,
Megláthatod ócska ruháján,
Galléra törött, s elegendő
Karjára egy hétig egy kendő.

Mint nem fia e mai kornak,
Lőn Ganymedje⁵⁰ viznek, bornak,
Kenyeret hoz, vált oda tányért;
Ingyen teszi, nem adományért.

Ha azonban vetsz neki épen
Pár fillért: köszöni szépen —
Nem mint az a sok cifra dandy⁵¹ —
S hozzá is adja: „Küss' die Händi!”

Köre hát nem valami széles;
De mi hü szolgád; mi kedélyes!
Jó szót neki: s ha belefül is,
Elkotyog érte... magyarul is.

S elpörgi, legyen bár négy lap,
Könyv nélkül, hogy mi az étlap;
„Mást irtak?... sose kell megróni:
Meglesz az a sült, makaróni.

Ha senki se hívja, elámolyg
A folyósón, vagy fel- s alá bolyg.
— Hadd futkosson a többi „kölyök”! —
S meglöki minden tálca, könyök.

Elnézi: be dőre világ ez!
Hogy fut, rohan — enni se hágy ez —
Nyerekedni, vigadni... a csődbe,
Dunába, vagy a temetőbe!...

No öreg, ha lenéz más minden,
Jer elő: szolgálj te ki engem,
Bár nem vagy „fashionable”⁵² módis:
Gyere, meglesz borralalód is.

Jer, osonjunk félre mi ketten;
Jó ott nekem, a szögeletben,
Rajtam sincs semmi legényes:
Hadd üljön elől, aki kényes.

Társaid ugyis annyiba néztek,
Hogy nekem a főtt rost is beefsteak;
Te legalább nem rágatod a gúzt:
Adsz, ha ígértél, becsületes húst.

(1877. aug. 2.)

HIRLAP-ÁRULÓ

Mindenki annyit ér, ahogy
Betölti hivatását:
Nézd ezt a vén ujsághordót:
Becsülöm a szokását.
Hajnalba már lótfut szegény,
Öllet van a csomagja,
S mit nem csinál — kit nem kínál,
Mig számonkint eladja.

Nem kérgesült bürokrata
Ő, aki — mintha ebnek —
Ugy dob feléd egy szót, írást,
S fittyet hány a tömegnek.
Ő nyájas, emberségtudó,
Megadja, tituládat:
„Méltóságos” — „nagyaságos” ur —
Amennyiről beláthat.

S hogy tudja kötni a gonosz!
Látszik nem mái gyermek:
„Tessék, uram! győz az orosz —”
„Kiált oda egy szerbnek;⁵³
„Tessék, uram! nyolc az ezüst,
Napoleon⁵⁴ meg tiz ma;”
„Győztünk, uram! mi, a török...”
Ha térdig ér a csizma.

„Kisasszony! a FŐVÁROSI...⁵⁵
Van benne hir, novella —”
„Ijj’ur, ni, hogy áll Gorcsakoff
Tótágast, mint egy vella!...”
Ha nincs vevő, olvas maga
Egy harapást s tovább megy,
Hogy, majd ha lesz ajánlattal
Megint győzhesse a begy.

Elkérkedik negyvennyolccal,
S nem hiszi, hogy hihetlen,
Hogy ő akkor több hirlapot
Árult el a „szigetben”.
Igaz, még csak suhanc valék,
De a torkom hatalmas:
„Friss MÁRCIUS⁵⁶-ból” száz forint
Egy estve, itt uram! No’s?...

De van mégis, kit ő lenéz,
Gyülöl, nem méltat szóra,
Haragszik rá, mint borbély az
Ön-beretválkozóra:
Ez „piszkos” ember, akire
Ránézni is utálat:
Nem egyenkint vesz hirlapot,
Hanem — évszámra járat.

(1877. aug. 25.)

Feltételezhető, hogy a Szigeten ülve figyelhette meg a lefelé úszó ladikot is:

*Duna vizén lefelé úsz a ladik,
a ladik,
Róla muzsikaszó, guzlicaszó, csimpolyaszó
Hallatik;
Juhaj! Viszik a piros almát, barackot,
Juhaj! Kevibe Szentendréről mennyasszonyt!*

*Piros almát eladják a budapesti
Piacon
Abbul cifrálkodik Kevibe', a piros arcu
Mennyasszony:*

(Népdal — 1877.)

A mondén, fővárosi élet mindig idegen, ellenszenves volt számára. Nem véletlen, hogy Orczy Lőrinc szatírját a fővárosi estélyről oly nagyon élvezi, hogy tanulmányában részletes tartalmát közli. Az *Epilógus* kezdő szakaszaiban is az „úri társaságtól” való idegenkedés csendül ki:

*Az életet már megjártam.
Többnyire csak gyalog jártam,
Gyalog bizon' ...
Legfőlebb ha omnibuszon.*

*Láttam sok kevély fogatot,
Fényes tengelyt, cifra bakot:
S egy a lelkem!
Soha meg se' irigyeltem.*

*Nem törődtem bennülövel,
Hetyke urral, cifra nővel:
Hogy' áll orra
Az ut szélén baktatóra.*

*Ha egy uri lócsiszárral
Találkoztam s bevart sárral:
Nem pöröltem, —
Félreálltam, letöröltem.*

(1877. júl. 6.)

Gúnyos hangú versében, a *Párviadalban* egy pesti pletyka hőseiről ír. Mikor az Üstökös élclap Tinódi modorát használta fel az egykorú kisebb-nagyobb események felhánytorgatására, a hatvanas években írta meg Arany Tinódi redivivus c. töredékét. A szigorúan vett tárgyon túlmenően a pesti újságíró nyomorúságos sorsát is szóvá teszi benne. Hiszen mint lapszerkesztő maga is érezte a pálya némely keservét:

*Patvarba, collegám, ó deák Tinódi!
Álom-é ez a hír, vagy penég valódi?
Újságíró lettél, rád ragadt a módi?
Sok szerencsét kívánok a munkához földi!*

-----
*Dobót, Szondi Györgyöt foglalád versekben:
Most egy fiát se látsz Pesten az ilyesekben.
Röttentő hadakban ki forogtál akkort
Dúdolsz mai napság omnibuszt, fiakkert;
Nem hőst — kákompillüt* nem almát, de vackort
Barátom Sebestyén, nem szeretem ezt a sort.
Utcáról utcára baktatsz mint egy kódís,
Rongyos vagy, kilátszik a lábravalód is.*

*Régi szó = léha, semmittevő A. J.

Fanyar hangon meséli el a lecsúszott, dolgozni nem akaró nemes látogatását:

RANGOS KOLDUS

Csak hiába! elmaradt az
A világtól, aki vén:
Tudta nélkül nagy „fejlődés”
Folyt le s foly e sártekén.
Demokrata lett az úrból,
A koldus meg rangra vágy, —
Hát’szen úr ki más legyen, ha
Többé nincs úr, se jobbágy?

Másson ő is csak szegény volt,
Nyomorult, szánt, megvetett;
Nem is igen „ámbidlták”
Akkor ezt az életet:
Most közülünk minden tizből
Egy e szép pályán halad;
Sőt, ha így gazdálkodunk, még
Többségben is lesz a had.

Ne gondold az utca-sarkra,
Oh ne! édes olvasó:
Aki ott áll, az nem koldus,
Az szegény szánnivaló;
Könyörülj meg sántán, bénán;
Éhező gyermeknek adj:
(„Ezerannyit” ígér a Könyv⁵⁷
Hanem az uzsora nagy.)

Koldus ő nagysága hozzád
Bekopogtat egy napon,
(És ez egy nap sűrűn fordul);
Kezdi bókon, hirlapon;
Hogy olvasta rólad ezt, azt...
S míg kártyáját forgatod,
(Mert beküldte: Chevalier⁵⁸ N. N.)
Hogy’ fogadd el? nem tudod.

Mutat ordót, bizonyítványt,
Köz- s magános levelet;
Ha vendég jön, azt kívárja,
Négyszemközt marad veled:
Szemlesütve és zavartan
Ülsz, mint vádlott a padon:
„Ily nagy úron mit segít az
Én csekély szolgálatom?...”

Erre ivet von ki zsebből,
Szép a kalligráfia,
S megmutatja, hogy hová kell
A nevéet beírnia,
Ki Deákkal és Tiszával
Óhajt lenni egy lapon;
„Mi jótékony célra?” kérded;
„Nemes a cél mondhatom:

„Egy dicső ház végső sarja —
(Tudja: Várna meg Mohács...)
Nem lehet, ha birtok már nincs,
Sem szíjjgyártó, sem kovács.
Volt, igaz, még egy tenyérnyi:
De a rozsdá és aszály...
No, meg Homburg,⁵⁹ s a zsidóság...
Hanem a rang: az muszáj.”

Végre látod, az egészből
Hogy mi lóg ki: a „fizess”!
Fanyalogva mondod: „Itt van,
— Nem telik sok — pár tizes.”
Te örülsz, hogy így kiszurtad
(Ami nem volt) a szemét:
Ő örül, hogy a népkönyhán
Meglesz mára az ebéd.

(1877. júl. 27.)

Annakidején nem közölte a következő versszakokat:

a 4. versszak után:

„Tessék!... Egy szivar?...” „Miláresz?,
Mert olcsóbbat nem szivok,
Azt is csak mióta esnek
A külföldi papirok.”
„Itt talán a pamlagon jobb...”
Elfogadja, s hogy beszél!
(Pepi báró, Aladár gróf —
Tőle jöttem) — mint a szél.

a 7. versszak után:

„Noblesse oblige”⁶⁰ kell fehér ing,
És ha jön a holt saison,
Egy kis fürdő, mert szokásim
Én már fel nem áldozom.
Rangbelimtől úgy se’ kérek:
A lateiner⁶¹ hogyha vét
Pár ötöst, a társaságban
Megemlítem a nevét.

Minden egyébtől eltekintve, költőnk nem lelkesedett a költséges népszokásokért.

*Itt van tehát: megjött az Uj Év,
Mint biztató előlegem;
Háromszázhatvanöt nap-éjre
Halvány reményszint* hoz nekem;
.....
Mindjárt az első nap rohammal
Köszönt boldog-boldogtalant;*

*Oly ünnep ez (no! nem panaszlom)
Midőn szív s tárca nyitva van:
S egy „szellemdus” játék (amelynek
Nem kellett nagy heuréka)⁶²
A pénz-pazarláshoz időd' is
Ellopja: a „b. u. é. k.”*

(Almanach 1878-ra)

* (Az akadémia Almanach boritékja rendszeren halványzöld. A. J.)

A pesti háziúr is pennájára kerül, — először Szász Károly kőrösi tanártársa újévi köszöntőjében tréfás kívánság formában:

*Hadd lássa mindenki a gömbölyű testen,
Hogy te legalábbis háziúr vagy Pesten,
Ki semmit sem téve, nagy boldogságban él,
Még csak nem is olvas egyebet a pénznél.*

(Köszöntővers Szász Károlynak 1852.)

Élete alkonyán pedig a Csak boldog . . . verstörédékében már félelmesen:

*Csak boldog, aki háziurnak
Öreg napjára felcsapott.
Nem próbáltam, de azt hiszem, hogy
Ez már kényelmes állapot.
Más dolga sincsen, mint beszédni
A lakbért, ha jó a negyed.⁶³
Aztán pipázni nagy csibukból
S ütni csapóval a legyet.*

*Jön egy asszonyosság, férje nem tom:
Tiszt, vagy talán képviselő;
Szállást keres: a háziúr most
Egy roppant tervet huz elő.*

*.....
.....
Hát felszalad az emeletre,
Mely gondolom már negyedik.
És onnan az udvar kövére
Nagyot zuhan: fölvel pedig.*

(1877. dec.)

De a kapitalizálódó város tülekedésében elbukottaknak legmeggrázóbb képe, az ugyan-
csak 1877-ben — a Margitsziget felavatását követő évben — megjelent verse:

HÍD-AVATÁS

*Szólt a fiú: „Kettő, vagy semmi!”
És kártya perdül, kártya mên;
Bedobta . . . késő visszavenni:
Ez az utolsó tetemény:
„Egy fiatal élet-remény”.*

*A kártya nem „fest”, — a fiúnak
Vérgyöngy izzad ki homlokán.
Tét elveszett! . . . ő vándorútnak
— Most már remény nélkül, magán —
Indul a késő éjtszakán.*

*Előtte a folyam, az uj hid,
Még rajta zászlók lengenek:
Ma szentelé föl a komoly hit,
S vidám zenével körmenet:
Nyere „Szüz-Szent Margit” nevet.*

*Halad középig, hova záros
Kapcsát ereszték mesteri;
Éjjelt is a négy parti város
Tornyában sorra elveri;
Lenn, csillagok száz-ezrei.*

S amint az óra csengve, bongva,
Ki vékonyan üt, ki vastagon,
S ő néz a visszás csillagokba:
Kél egy-egy árnyék a habon:
Ősz, gyermek, ifjú, hajadon.

Előbb csak a fej nő ki állig,
S körülforog kíváncsian;
Majd az egész termet kiválik
S ujjonganak mindannyian:
„Uj hid! avatni mind! vigan.”

„Jerünk! . . . Ki kezdje? a galamb-pár!”
Fehérben ifju és leány
Ölelkezik s a hidon van már:
„Egymásé a halál után!”
S buknak, — mint egykor igazán.

Taps várja. — „Most a millióson
Van a sor: bátran, öregem!” —
„Ha megszökött minden adósom:
Igy szökni tisztesebb nekem!”
S elsimul a víz tükre lenn.

Hivatlanul is jönnek aztán
A harmadik, a negyedik:
„Én a quaternót⁶⁴ elszalasztám!
„Én a becsületet, — pedig
Viseltem négy évtizedig.”

S kört körre hány a barna hullám,
Amint letűnnek, itt vagy ott.
Jön egy fiu: „Én most tanulám
Az elsőt: pénzem elfogyott:
Nem adtak: ugrom hát nagyot!”

Egy tisztes agg, fehér szakállal,
Lassan a hidra vánszorog:
„Hordozta ez, mig birta vállal,
A létet: mégis nyomorog!” —
Fogadd be, nyílt örvény-torok!

Unalmas arc, félig kifestve —
Egy uri nő lomhán kikel:
„Ah, kinos élet: reggel, este
Öltözni és vetkezni kell!
Ezt is hullámok nyelik el.

Nagy zajjal egy dült férfi váza
Csörtet fel és vigyorogva mond:
„Enyém a hadvezéri pálca,
Mely megveré Napoleont!”
A többi sugdos: „a bolond! . . .”

Szurtos fiú ennek nyakába
Hátul röhögve ott terem
S ketten repülnek a Dunába:
„Lábszijjra várt a mesterem:
No, várjon, míg megkérlelem!”

„Én dus vagyok” kiált egy másik
„S élvezni többé nem tudom! —”
„Én hü valék a kézfogásig
S elvette Alfréd a hugom!”
Eltűnnek mind, a járt uton.

„Párbajban ezt én így fogadtam:
Menj hát elül, sötét golyó!⁶⁵ —”
„Én a szemérmét félrehagytam,
S ime, az lőn bosszuló:
Most vőlegényem a folyó. —”

Igy, s már nem egyenkint, — seregben,
Cikázva, némán ugranak,
Mint röpke hal a tengerekben;
Vagy mint csoportos madarak
Föl-fölreppenve, szállanak.

Órjás szemekben hull e zápor,
Lenn táncol órjás buborék;
Félkörben az öngyilkos tábor
Zug fel s le, mint malomkerék;
A Duna győzi s adja még.

Néz a fiu . . . nem látja többé,
Elméje bódult, szeme vak;
De, amint sürübbé, sürübbé
Nő a veszélyes forgatag:
Megérzi sodrát, hogy ragad.

S nincs ellenállás e viharnak,
Széttörni e varázsgyűrűt
Nincsen hatalma földi karnak. —
Mire az óra egyet üt:
Üres a hid, — csend mindenütt.

(1877. aug. 22.)

BUDAPEST TÖRTÉNETE ARANY JÁNOS ÍRÁSAINAK TÜKRÉBEN

Fővárosunk történetének legtöbb fontosabb korszaka felbukkan Arany János epikus költeményeiben és a középiskolások számára írott irodalomtörténetében.

Az 50-es években írt történelmi ballada sorozatban Arany saját korának szól, a szabadságharcra emlékeztet, az elnyomásra céloz. Török Bálintnak az árulókra mondott átkánál a kortársak bizonyára Görgeyre gondoltak, az V. László rabjai a szabadságharc bebörtönzött hőseire értetődtek, a költemény utolsó sora: De visszatér a rab! — biztatásként, fenyegetésként hangzott. A történelmi keret megalkotásánál a költő mindig tudományos forrásanyagra támaszkodott. Megkönnyítette ezt az is, hogy tudósaink ebben a korszakban szintén politikai célzattal bocsátották ki a történelmi forrásműveket.

Hun kor

Arany János még osztotta kora téves felfogását a hun-magyar azonosságról, illetve rokonságról. Kézai Simonnak, a hun krónika szerzőjének — mint Horváth János kifejtette — irodalmi sikere, hogy több mint fél évezreden át elhitette ezt az elképzelést. Toldy Ferenc irodalomtörténetében kifejti azt a föltevést, hogy létezett egy hun mondakör. Nyilván ez adta a gondolatot Arany hun triológiájához. Ennek egyes részletei Buda területéhez fűződnek. Nem lehetetlen, hogy diákkorában, akár Vörösmarty és nemzedéke, Repszeli *Hunniásza* mellett ő is ismerte azt a XVIII. századi hazai latin epikát, amely nemcsak a hunok honfoglalását dolgozta fel, de elmondta Buda és Attila viszályát is e helyhez kapcsolva. (Schez Péter: *Metamorphoses Hungariae*) A hun könyvmonda ismeretét Arany nyilván Thuróczi krónikájából (mely az előző krónikákat magába olvasztotta) merítette.

*Kelen táján, a hegy megett,
Borulni látom az eget;
Kelen körül setét a föld,
Mozdulni látom a mezőt:*

*Kemény Keve ott a vezér
Hadával im a parthoz ér;
Széles a viz, mély a folyó:
Nincs rajta hid, nincsen hajó.*

*Tömlőkön ott a hős Keve
Hadával így átalkele,
Miért a hegy, miért a sik
Kelenföldének mondatik.*

(Keveháza, 1853.)

*Város vala régi⁶⁶ Duna jobbik partján,
Megtörve had által, Keve, Béla kardján;
Tornyai, bástyái, mellvédei most rom:
Hunok idejöttén alázta meg ostrom.*

*Teteje hamvává lön; még falai állnak,
Lassu enyészettel ott hagyva halálnak,
Ügyefogyott aljnép csarnokait éli,
Szél benne bitangol: az északi, déli.*

Erre legott minden, ha ki látta, gondol
Képzletök mindjárt építi a romból.
Rései megtöltve, árkaik megásva:
Költözzék oda át mind Budaszállása!

.....
Föld nyomorú népét, az idegen fajtát,
Ostorral azonban építeni hajtják
Seregestül, amely tud bánni a kővel,
Vagy arravaló, hogy emelje erővel.

Sziklát seregestől hordnak vala hegyé,
Munkában az éjet nappal teszik eggyé,
Etetik éhszáju csorbáit a falnak,
Tornyot is az égre, négy szögein tolnak.

Hamarább, mint vélnéd, vár leszen a várból
Kapuit ácsolják nagy erdei szálból,
Csiga eresztvényre hidját lehidalgják,
Iszonyú mély völgygel körítik az alját.

Buda király elsőbb a helyet megjárva,
Építi fasátrát nagy kő palotára;
Ernyőt a hunok is körülötte vonnak,
Tetején lángdulta fődözetlen romnak.

Budaszállás, a mely volt azelőtt, nincsen:
Ki látni akarja, ide föl tekintsen,
Sátorait tarkán emeli magosra; —
Hirtelen így épült Buda új várossa.

(Buda halála, 11. ének, 1863.)

Föl, Keveházának,⁶⁷ seregét vezérli
Etele; ott áldoz; Érdet nyomon éri,
Buda új városnak fordul, folyam ellen,
Tétény előfokján föltetszik az ellen.

.....
Jutva le a várhoz (mely Ó-Buda mostan),
Parancsola tüstént: nyílják kapu ottan, ...

(Buda halála, 12. ének.)

Lassan Etelevárnak seregét mozdítja
Etel, hova megtér diadalmas útja,
Kü előbb bátyjáról hívtak Budavárnak;
Lakhelye ott van most Etele királynak.

Kő vala ott minden (mer' a város régi);
Tornyos paloták nagy kevély düledéki,
Oszlopok és ivék, folyósók, tornácok,
Márvánnyal kirakott feredő források.

Bástyafalak kívül szegik vala körbe,
Kaparással itt-ott ugyan átaltörve,
Kü Etel jobb karba hozatott, hogy székét
Odatette — hajtván munkatevő népét;

Kik követ a mésszel forrasztani tudnak,
Ácsolni a sziklát, verni vasat rudnak,
Mind az aláhódolt országa lakóit,
Hozzájok a maga ügyes faragóit;

Hogy palotát néki s mind a királynőknek
Rakjanak, és házat körül a hun főeknek;
Kivül legyen érc s kő fala, csúcsa, tornya,
De belül faragsált mivü a cikornya.

Minden rekesz és fal belül áttöressék,
Hogy fa faragványnak legyen nagy üresség,
Hova termet, ágast, folyósókat ácsok
Tanult keze vessen, mint régi szokások.

De bent is azonban, hol nem vala már rom,
S meddig a szem ellát, kívül is a váron:
Hunok apró sátra környöskörül álla,
Minddél, ki Etele udvarán szolgálta.⁶⁸

(A Csaba trilógia utolsó dolg. II. r.
2. ének, 1881.)

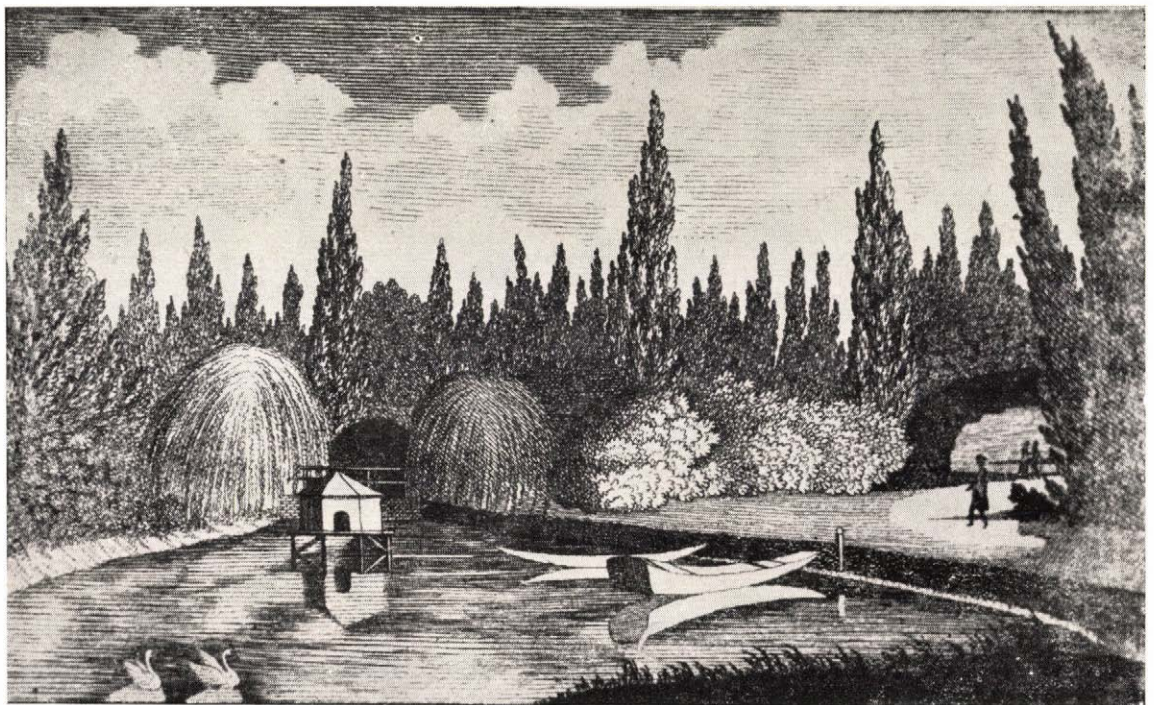
A pesti Dunapart az 1850-es években.
(Rohbock Lajos acélmetszete.)

A Lánchíd. (Alt Rudolf litográfiája
az 1850-es évekből.)

A Váci utca az 1840-es években. (Alt Rudolf metszete.)

Az Orczy kert. (Prixner G. fametszete 1803-ból.)

Anjou-kor

Arany középiskolás irodalomtörténetében Toldy nyomán irodalomtörténeti adatokon kívül kultúrtörténeti áttekintést is ad. Így szerepelnek benne művészettörténeti adatok is:

Károly a visegrádi vár alatt pompás palotát építtetett; fia, Lajos, Ó-Budán másikat; Zsigmond pedig a budai várban az úgynevezett „friss palotát”.

(A magyar irodalom története rövid kivonatban.)

Amikor Arany a Toldi trilógiában ragyogó színekkel újra és újra ábrázolja Lajos fényes udvarát, a virágzó székvárost, kifejezi a nemzet igényét, hogy a háromszázéves idegen uralom után Budán újra királyi udvar legyen. Ilosvai Selymes Péter mellett forrásként használta Arany a pest-budai vonatkozásokban Küküllei Jánost, kinek a Toldi Szerelmében emléket is állít.

*Pest város utcáin fényes holdvilág van,
Sok kemény fejérik fenn a holdvilágban;
Barna zsindeletetők hunyázkodnak alább,
Megborítva mintegy a ház egész falát.
Azt hinné az ember: a padláson laknak,
Azért csinálták azt sokkal magasabbnak;
Most a házfalakat rakják emeletre,
Akkor a tető volt kétszer ujra kezdve.*

(Toldi, 1846. 9. ének.)

*Mi történt ezalatt a budai szélen?
Hallgassatok rá csak, azt is elbeszélem.
A király sátora vala ott felvonva;
Tiszta kék selyemből volt a sátorponyva;
Róla, mint az öklöm (ha, kicsit nem mondok).
Lógtak köröskörül oly nagy arany bojtok:
Messze kiösmerszett a többtől, bátor
Egymás érte ottan a sok úri sátor.*

*A sátrak el voltak rekesztve korláttal,
Tilos volt parasztnak lépni azon által;
Kivül fegyveres nép és tömérdek ember
Az üres sátrakat majd elnyelte szemmel.
Duna partjáig nyult a korlát kétfelől,
Nagy üres tér maradt a korláton belül,
Olyan, hogy egy marhavásárnak is elég
Lenne, ha a marhát oda eresztenék.*

*Drága karos rengők dagadóra tömve,
Bársonnyal bevonva, arannyal áttörve,
Álltak a sátorban gyönyörű szép renddel,
Kiknél szebbeket már nem képzelhet ember.
Egy öreg szék is volt a kellő közepén,
Fényes drágakövel kipitykézve szépen,
Nagy arany körmével a földet karmolta,
Mely bársony pokróccal, szinte bé volt vonva.*

*Duna partban egy nagy zászló volt felütve,
S tarka barka csónak a nyeléhez kötve;
Nemkülönben pedig a pesti oldalon
Lobogó odafenn, csónak volt a habon.*

(Toldi, 11. ének.)

*Ifju Lajos király atyja trónján üle,
Urak és leventék szolgáltak körüle;
Budán székelt immár, az új palotában,
Mely tündéri fényvel épült mostanában.*

(Toldi szerelme, 1879. 1. ének.)

*Király pedig otthon beparancsolá most
Maga fő-deákját, Küküllei Jánost,
Erre levén a nagy leveles-tár bizva,
Hol az ország minden dolga le van írva:*

(Toldi szerelme, 3. ének.)

Most a kopasz róna Rákoson⁶⁹ virágzik!
 Most buborékot hány: sátólul nem látszik;
 Most lobog a zászló ezerféle színben,
 Rajlik a vidor nép, csillog-villog minden.
 Messze a mezőnek fakó meze füstöl,
 Porfelleg kavarog, melyben a ló prüszköl,
 Egy ut az egész táj: a csapatok gyűlnek,
 Mint haragos felhők, egymásba vegyülnek.

(Toldi szerelme, 7. ének.)

A Hunyadiak kora

V. László ismert balladájának tárgyát, az esküszegő király lelkiismeretfurdalását Hunyadi László kivégzése miatt, Arany Thurócziából merítette. A Budán őrzött foglyok szökését a 62. fejezet tartalmazza, s ennek érdekes budai helyi vonatkozásai vannak.

Thuróczi leírja, hogy Mátyást a déli hévizek felé néző István torony melletti házban őrizték és hogy a foglyok viharos éjszakán lepedők segítségével ereszkedtek le a vár falairól. A király és környezete különösen Kanizsa és Rozgonyi bosszújától félt.

Sűrű setét az éj,
 Dühöng a déli szél,
 Jó Budavár magas
 Tornyán az ércakas
 Csikorog élesen.

.....
 A felhő megszakad,
 Nyílása tűz, patak;
 Zúgó sebes özönt
 A rézcsatorna önt
 Budának tornyiról.

„Miért zúg a tömeg?
 Kívánja eskümet?”
 „A nép, uram király,
 Csendes, mint a halál,
 Csupán a menny dörög.”

.....
 Mélyen a vár alatt
 Vonul egy kis csapat;
 Olyan rettegve lép,
 Most lopja életét...
 Kanizsa, Rozgonyi.

(V. László, 1853.)

Az V. László egyébként Aranynek a Hunyadiakról tervezett ballada ciklusának egyik darabja, a ciklus nem készült el — a Mátyás-kori Budáról így csak irodalomtörténetében szól Toldy nyomán.

Mátyás királlyá választásakor a pesti tanulók rögtönözték s a néppel együtt énekelték:
 Mátyást mostan választotta...

*

Az első nyomdászt, Hess András nevűt, Mátyás hívta meg Olaszhonból Budára⁷⁰. Első nyomtatott könyv hazánkban az úgynevezett Budai krónika (latin nyelven) 1473-ból. Mátyás király igen gazdag és pompás könyvtára, az úgynevezett Corvina theca világszerte híres volt, hol a klasszikai és középkori irodalom termékei részint pompás kéziratokban, részint nyomtatásban összegyűjtettek. Több tudós felügyelete alatt harminc leíró dolgozott rendszeren a könyvtár számára, s a király harmincháromezer aranyat fordított évenként csupán a másolásokra. Így e könyvtár mind kiterjedésre, mind külső fényre páratlan lett az egész világon; de fájdalom, már a következő gyenge királyok kezdték elajándékozgatni, rossz felügyelés miatt sok elsikkasztatott belőle, míg végre Budavárával együtt török kézre jutván, részint a barbárság áldozatja lett, részint Konstantinápolyba takarított.

*

Nevezetesek még Mátyás alatt némi tudós társulatok: egy Budán: „Sodalitas literaria Ungarorum”.

(A magyar irodalom története rövid kivonatban.)

Buda török kézre kerülését

Arany drámaiban írja le Török Bálint c. versében. Forrása Tinódi mellett Verancsics krónikája és Bornemissza Tamás emlékirata volt.

Izabella⁷¹ királyné Budában
Azt se tudja hova lesz budában:
Két ellenség két felől szorítja,
Szívét a gond száz felől borítja.

Összegyűjti budai tanácsot:
„Jó emberek adjatok tanácsot:
Boldogasszony temploma keresztjén
Török zászló lengjen, vagy keresztjén?”

Szól a bíró nagy Isten szavával,
Tizenharmad szék-ülő magával:
„Mire a nap még egyszer kisütne,
Német zászló lesz oda felülve.”

Titkos éjjel a kaput kinyitják,
Magyar urak ezt nem is gyanítják:
Török Bálint⁷², György barát⁷³, vezérek!
Kár alunni mostan a vezérnek.

Nem aluszik a barát, felébredt;
Török Bálint ruhát sem cserélhet:
Az ellenség, ki nyakra, ki főre,
Takaródik a várból előle.

Jár a barát postája, követje,
Szolimánhoz⁷⁴ titkos üzenetje; —
Maga Bálint csak morog, csak ümget
„Ez is elad maholnap bennünket!”

Sárga lovát nyergelik atlaszra,
Ugy robog a budai piacra,
Nagy sokaság közibe úgy léptet:
„Halljátok ezt, ti budai népek!”

„Áruló az, áruló a neve,
Verje meg a magyarok Istene,
Aki Budát — gyilkolom a fattya! —
Kettő közül egynek is feladja.”

— „Áruló az, áruló a neve,
Verje meg a magyarok Istene,
Aki Budát közülünk feladja,
Török Bálint szavát nem fogadja.”

Érkezik a vad pogány sereggel:
György, a barát, összeség ezekkel;
Maga Bálint, ha szívből, ha színre,
A basának dolgozott kezére.

„Két ellenség a Duna két parton:
Kevés annak az én egy jó kardom:
Egyiket a másikkal — hiába!
Ahogy lehet” — gondolja magába.

Hétfő napon hajnalhasadáskor,
Veresebb az ég alja, mint másszor;
Hajnal előtt a Szent György terére
Vágtatott a magyarok vezére.

Ágaskodik jó lova magasra,
Kukorékol a csaták kakassa;
Hej! mit akar a Bálint ma reggel
Török-magyar egyesült sereggel?

Amit akar meg is teljesíti,
Hajnali szél zászlaját röpíti,
Maga pedig kardját emelinti
Török Bálint, jó vitéz Enyingi.

Széles a viz a Duna árkában:
Ne menj neki, bolond cseh, vaktában!
Nekimenne, ha partja se volna,
Vize helyén pokol tüze folyna.

Fut a vezér maga is, vesztébe,
Beletört a gyalázat szívébe;
Szegény öreg! hogy ki nem huzhatta,
Futásában elvérzik miatta.

Török Bálint, jó vitéz, Enyingi!
Vitézséged ne mutasd nagyon ki,
Mert a pogány bizony megigenli,
Gonosz barát ellened ingerli.

Gonosz barát hitszegő tanácsa
Azt a vermet csak ássa, csak ássa,
Ki miatt lesz Budavár bukása,
Török Bálint hálóba jutása.

Győzedelmes ütközet elmulván,
Izeni a Szolimán nagy szultán;
„Fiam Bálint, magyarok vezére,
Jöszte hozzám ebédre, ma délre.

.....
Hosszas ebéd a török szultáné,
Hátra van még a fekete kávé;
Török Bálint tétova tekintget:
„Körülfogott a jancsár bennünket!”

„Nézz ki fiam, gyenge kis apródom!
Látsz-e nagy port a budai uton?”
— „A szombati⁷⁵ kapuja kitárva,
Ott megyen a sok török Budára.”

„Nézz ki megint, édes kis apródom:
Jaj Istenem, be szörnyen aggódom.”
— „Izabella királynét csalárdul
Költöztetik kifelé a várbul.”

Harmadszor is nézz ki még apródom;
Óh! hogy erről tenni már nincs módom...”
— ”Boldogasszony tornya tetejében
Félhold ragyog a kereszt helyében.”

(Török Bálint, 1853. jan. 21.)

Nemesi ellenállás, nemzeti mozgalom, reformkor

A 18. század második felében — a központi hivatalok fokozatos felhelyezésével — megindul Pest—Buda fejlődése. Hivatalaik miatt az arisztokraták, nemesek kezdenek az ikervárosban megtelepedni, megindul a társadalmi élet. Erről szól Orczy Lőrinc verse, melyet Arany részletesen ismertet.

Erősebb szatirai él lüktet a következőben, melynek följirata: „Egy ifjúhoz, ki a városi lakást a falusinál inkább szereti”. Eleven gúnnyal ír le egy fővárosi estélyt. Beléptedkor — így szól Jancsinak — csaknem megfulsz, úgy szorít magához a gazda. Vezet nagy sebesen pimpós⁷⁶ asszonyához, leültet a szófa mellé vagy csorbán levő egyik asztalához küld. Kártyáznak, míg feljő az ebéd. Itt hárman, ott négyen meresztik szemüket. Nagy csendesség, figyelem van: ki szunnyad, ki izzad, ki erősen figyel. Ez dobbant lábával, hogy más kapta a vörös hetet s neki 36 fischt⁷⁷ kell berakni. Amott egy nagy úr bűba van merülve, hogy máshoz került a tökkirály. Mint szánja Orczy a szerencsétlent! Fáró-asztal⁷⁸ is van. Középen ül a játék főpapja,⁷⁹ ujján nagy két gyémánt. Kártya keverése illik a markába, pirul és mereszi a szemét. Ráncolja homlokát, látva, hogy sok füles⁸⁰ kártya lepi az asztalt. Nyerneke, vesztenek. Némelyiken az is megesik, hogy „még ma a zsidókhoz megy a bársony kankó”⁸¹. — De im, kilenc óra: asztalhoz kell menni. Harminc szolgál hozzá az ételeket ezüst medencékben: ez ármádnak a konyhamester a commendója, büszkén takarja fel a fődött tálakat. „Nevét, izét, büzét egyedül ő tudja” — mond a költő. Ezt finom Párisból a napokban hozták — kár, hogy kicsint szagos. A konyhamester hosszú papiros listáról elszámolja az idegen étkek litániáját. Leülnek. De az abroncsos szoknyák miatt (1762) nehéz széket kapni. „Iparkodj székedhez, másképp kiszorítanak. Térded összehuzzad, szenvedd, ha borítanak, Csendesen ülj, másképp, hidd el, megpirítanak”. — A társalgás hidegen megy, mert a jelenlevők úgy vannak egymással, mint kutya és macska. A kisasszony csak késhegyen vesz az ételből, nem mer enni, „félti összesrófolt gyenge kis derekát”. — Mellette a piros menyecske tartózkodik leves ételtől, „mert fél ajakának lemegy a festéke.” De bezzeg eszik amott egy gróf „mint a farkas” és iszik „tányér alatt levő lista szerint”. Júlia azonban társalgást kezd a kalendáriomból, vagyis az időről. Aztán keztyü, báb, cipő, párisi, turini, brüsseli csipke jó szóba. Egy kis pletyka is támad, megszólják a távollevőket. Majd fordul a beszéd jeles actorokra⁸², bálházakra, komédiákra, stb. Azonban édességekre kerül sor. „Kézről-kézre megyen azonban szivecske s mindenféle állat (cukorból), kiből van versecske. Ezt az „asszonyi rend” félve olvassa: rikojtóva nyomják kézből-kézbe s eltitkolják, ha igazat mond. Vacsora végén következik az ivás. Szeretnének lefekünni, de Chloris meg Thyrsis⁸³ énekelnek, azt kell hallgatni és dicsérni. Most a tánc következik. Első a menuette, aztán futosó anglia, majd steyer és furlana, melyben lehet táncosának szorítani derekát” — végre lassu lengyel. Azonban virrad, ki-ki hazamegy: „Lehánnya köntösét, ledül az ágyára. Elfáradt, keresztet sem vethet magára. Felkél talán másnap tizenkét órára”. A költő ily multság helyett jobb szereti két jó barát jatársalgását s inti a balgatag paraszt népet, ne irigyelje az urak helyzetét. Hosszasabban időztünk ez egy darabnál, hogy lássuk a részletezést, mely érdekes, mint korrajz, s érdekes, mint eleven szatirai festés.

(Orczy Lőrinc. 1863.)

Arany irodalomtörténetének a következő részletei eredetiek. Kiadója, Pap Károly szerint e helyeket már Toldy vette át később megjelent munkájában, a nemzeti irodalom történetének megfelelő fejezeteiben.

*Az 1790-iki budai országgyűlés idejére esik az első magyar szintársulat megalakulása. Midőn t. i. az ország rendei a felállítandó „tudós társaság” fölött vitatkoznak, többen azon véle-
ményt fejezték ki, hogy a magyar nyelv művelését egy ily társaságnál jobban elősegélné a nemzeti
játékszín. Néhány lelkes ifjú kapva kapott e szón, s Kelemen László vezérlete alatt rögtön egy
színésztársaság állott össze, mely első előadását Budán, a német színpadon még azon évben meg
is tartotta (1790, okt. 25.); de a pesti és budai német színházak bérlője, gróf Unwerth, annyi
akadályt gördít a keletkező magyar színészet útjába, hogy dacára gr. Rádai Pál és Kazinczy
Ferenc buzgó közbenjárásának — a lelkes társaság csak két év múlva folytathatá ismét előadásait
Pesten . . .*

*És itt lesz még helyén, megemlékezni nemzeti kincsünkről, a Muzeumról, melynek alapját
gr. Széchenyi Ferenc, István atyja tette le, 1802-ben, az által, hogy gazdag könyvtárát, régiség — s
ritkasággyűjteményét nagylelkűen a hazának ajándékozta.”*

*„A nemzeti színészetnek még mindig nem volt állandó hona, az ország fővárosában Buda-
pesten. Egy nagyszerű Nemzeti színház eszméjét gróf Széchenyi István pendíté meg először,
mely az ő terve szerint részvényekre vala fektetendő. A Tudós társaság pedig (1833) pályadijat
tüzött ki e kérdésre: „Miként lehetne Budapesten a magyar játékszín megalapítani?” Fáy András
értekezése lön a nyertes, ki abban, ellenkezőleg a Széchenyi tervével, országos adakozás által javaslá
felállítani a Nemzeti színházat. De mielőtt az országgyűlés valamit végzett volna, Pest megye
a lelkes Fáy és Földvári Gábor buzdítására elhatározta az állandó magyar színház felépítését
s az önkéntes adakozások gyűjtését. Így történt, hogy az új színház, még akkor csak mint Pest
megye tulajdona, már 1837. augusztus 22-én megnyitott. Az 1840-iki országgyűlés átvette
Pest megyétől a színházat, s a nemességre kivetett 400.000 forint által biztosítván, Nemzeti szín-
házzá emelte.*

(A magyar irodalom története rövid kivonatban.)

Az elveszett alkotmányban a Védegyelet mozgalomról, a budapesti iparkiallításról
ír Arany, a víg eposz a ferdeségeket emeli ki.

*A szobaföld kirakott padolattá lön alakítva,
Melyre néhány tündér hozza mindenféle filigrán
Butorokat Pestről, a kiállítás⁸⁴ tereméből:
Ugyis azok, honiak⁸⁵ lévén, ott vesznek örökre . . .*

*És hogy semmi hiány ne legyen, felküld vala Pestre
Étlapokért (maga nem nyomtatott, mert már lefeküdtek
Cenzor urak, s a nyomda tudná, hogy mit tehet és nem):
Hoztak is étlapokat fölül írva kövér: Honi Étlap,
(Speis-zettel) Levesek (Suppen) Brodsuppe, und Gersten-
Suppe, und so weiter . . . ⁸⁶*

(Az elveszett alkotmány. 1845.)

A népdalgyűjtő Arany a védegyelet mozgalomtól ihletett nótát saját kézírásával őrizte
meg számunkra:

(Kodály—Gyulai: Arany János népdalgyűjteménye.)

Szabadságharc.

Március 15-éről Arany a Nép Barátjában megjelent, „Felláztunk-e mi magyarok” c. cikkében ír:

A mi forradalmunk Pesten, március 15-én, nem vérontás volt, hanem egy szép ünnep, a szabadság ünnepe; ezerek meg ezerek csoportoztak össze Isten ege alá, ezerek meg ezerek emelték égre kezeiket, s egy szívvvel, szájjal mondák Petőfi Sándor után az eskü szavait:

*A magyarok Istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!*

.....

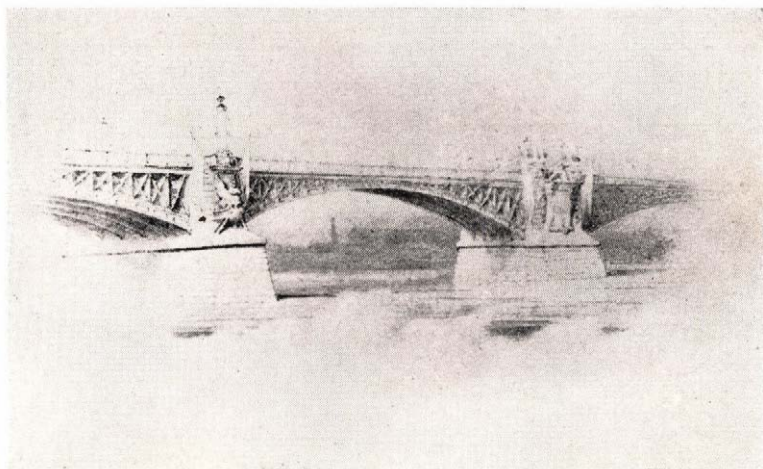
Ennyi volt az egész. Egy szép szabadságünnep Pesten és törvényes gyűlés Pozsonyban. És mégis azt hányják ellenségeink, hogy mi magyarok felláztunk! (1848.)

Buda visszafoglalását eleveníti fel a költő „Van-e olyan...” c. 1849-ben írott versében. A költeményt Szemere Bertalan belügyminisztériumába küldte be kiadás céljára. Kísérőlevelében így ír: „mert megmaradásunk egyik fő feltételének... tartom a népre és a hadseregére lehető legnagyobb kiterjedésben hatni.” A vers nem jelent meg. 1883-ban ifj. Ábrányi Kornél hiányosan közölte. A teljes költemény csak 1949-ben, Waldapfel Eszter közlése alapján vált ismertté:

*Buda várban ott ül Henci kevélyen,
Pest városát ágyuztatja keményen:
Ha mondanák sem hinné, hogy megakad,
Hogy a honvéd megmássza a falakat*

*De a honvéd nem késik a dologgal,
Megbirkózik ágyúkkal és falakkal;
Henci vitéz, ütött nektek az óra
Buda várán leng a magyar zászlója.*

Végül közöljük a költőnek 1861-es Schmerling-kori rögtönzését, mikor Coronini táborszer-
nagyt neveztek ki az országgyűlés felosztása után Buda főparancsnokává:

A Margithíd. (Zichy Mihály rajza.)

Hidavatás. (Zichy Mihály rajza.)
A lámpákat a hid szélesítésénél nem állították vissza.

II. JOANNIS DE THWRÓCZ
CHRONICA HUNGARORUM

AB ORIGINE GENTIS, INSERTA SIMUL CHRONICA

JOANNIS ARCHIDIACONI DE KIKULLEW,
ad annum usque Christi MCCCCLXIV. & ultra perducta,
nunc ad fidem duarum Editionum, Brunnenfis nimirum & Augustanæ
de anno MCCCCLXXXVIII. Nec non M. S. Codicis Membranacei
Bibliothecæ Augustæ Vindobonensis recognita, aucta & emendata,
sparsisque quibusdam notis ac plurimis variantibus lectionibus,
ex Budénsi quoque Chronico antiquo illustrata

A IOANNE GEORGIÓ SCHWANDTNERO
AUSTRIACO STADELKIRCHENSI.

A Thuróczi-krónika Arany János birtokában ebben a kiadásban volt meg. A bemutatott részlet Nagy Lajos történetének címe, amelyből kitűnik, hogy ezt a részt Küküllői János krónikájából vette át.

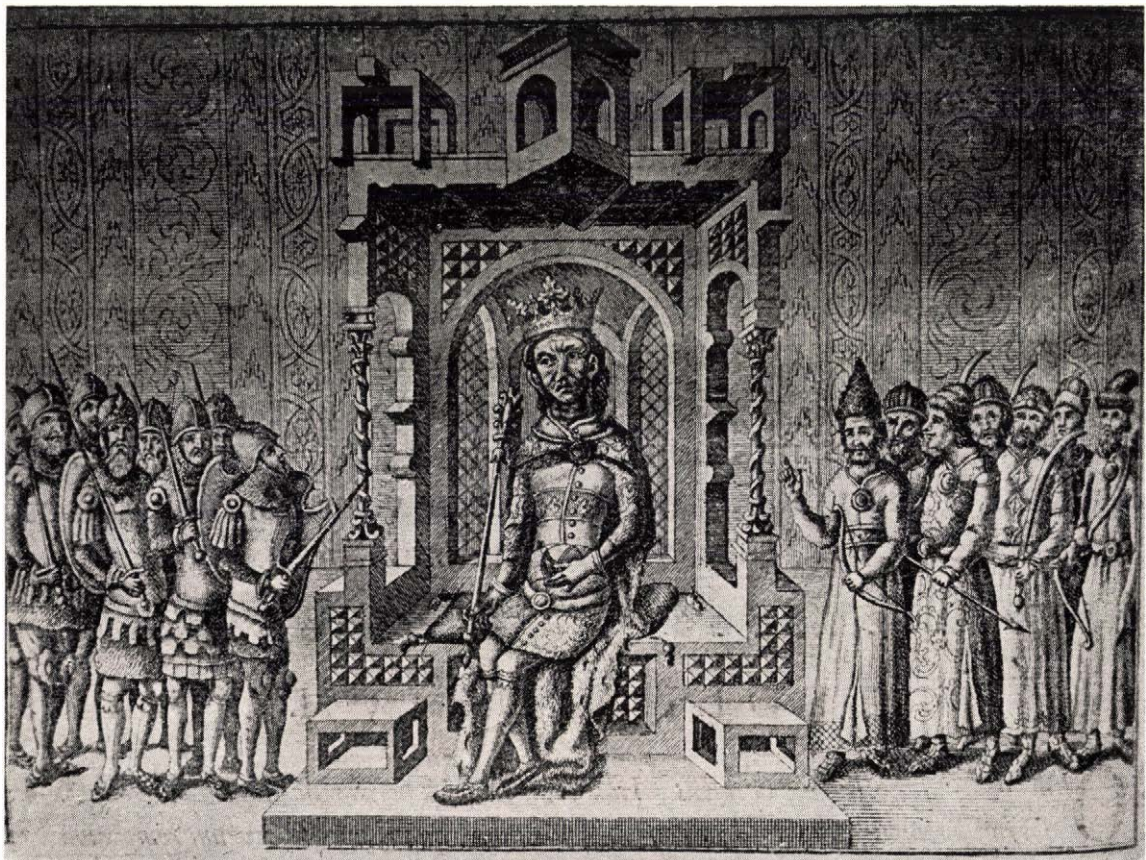
Budavára építése. (A Képes Krónikából átvett metszet, Schwandtner könyvéből.)

Toldi készül a bikát lefogni. A háttérben Pest középkori házai.
(Győry Miklós rajza.)

Illusztráció Török Bálint-hoz. (Zichy Mihály rajza.)

Nagy Lajos képe. (A Képes Krónikából átvett metszet, Schwandtner könyvéből.)

CORONINI

*Büszke magyar náció!
Nem lesz koronáció.
Későn van már sirni-rini:
Itt van Budán — Coronini.*

A város történetére vonatkozó egyéb írásokat, melyek a költő életével szorosan összefüggenek, a korábbi fejezetekben tárgyaltuk.

(Zichy Mihály illusztrációja.)

J E G Y Z E T E K

- ¹ A vasúthálózat kiépítése előtt a személyszállításra meghatározott útvonalakon és időben gyors-szekér vagy gyors-parasztnak nevezett fuvaros állott rendelkezésre.
- ² Pest-Buda és Bécs között 1830-tól állandó dunagözös közlekedett. A bécsi kikötő az ottani Judenplatz (Zsidó tér) közelében volt.
- ³ Célzás a Kisfaludy Társaság huszonöt aranyos pályázatára, amit utóbb Arany Az elveszett alkotmánnyal megnyert.
- ⁴ Elssler Fanny világhírű bécsi ballerina többször szerepelt Pesten a Németszínházban. Tomboló sikere volt.
- ⁵ A reformkori haladó politikusok egyesülete.
- ⁶ Az its végződésű névről horvát származásra, ellenséges viselkedésre gondol Arany.
- ⁷ Könyvecske (betétkönyv)
- ⁸ Horváth László háza a mai Petőfi Sándor u. 6. sz. helyén volt. A házat 1897-ben bontották le.
- ⁹ Vendégfogadó volt a Dorottya utca és a Vörösmarty tér sarkán.
- ¹⁰ Vendéglő volt a Vármegyeházával szemközt.
- ¹¹ A. Szacs vay lapjára, a Bécsben 1787—1793 között megjelenő Magyar Kurirra céloz. Török János lapja, a Magyar Sajtó szintén Bécsben jelent meg.
- ¹² Szórakozásom.
- ¹³ Eggenberger könyvkereskedése a Ferenciek tere és a Curia utca sarkán volt.
- ¹⁴ Emlékeztetőül.
- ¹⁵ J. Müller könyvkereskedése a Hajó (ma Fehérhajó) utcában volt.
- ¹⁶ Egressy Gábor.
- ¹⁷ Összeköttetésben van.
- ¹⁸ Szóvicc. Toldy Ferencet eredetileg Schedelnek hívták. Soirée franciául estély.
- ¹⁹ Előkelőséggel.
- ²⁰ Az Akadémia megépítése előtt a Magyar Tudós Társaság a Petőfi Sándor u. 3. sz. alatti Trattner házában tartotta összejöveteleit.
- ²¹ A kocka el van vetve — Julius Caesarnak tulajdonított kijelentés.
- ²² A-t megbízták egyidejűleg a Kisfaludy Társaság igazgatásával.
- ²³ A mai Kálvin tér.
- ²⁴ Lakók kérdőíve. Megfelel a bejelentőlapnak.
- ²⁵ Író németül, szó szerint „írás-állító”.
- ²⁶ Megélhetés.
- ²⁷ Schmerling.
- ²⁸ A 60-as országgyűlést a Nemzeti Múzeumban tartották.
- ²⁹ Újépület. Így nevezték a katonai épületet a mai Szabadság tér helyén, ahol Jókai sajtóvétségért ült.
- ³⁰ Kisfaludy Károly szerkesztésében megjelenő évkönyv.
- ³¹ Reformkori folyóirat. Szerkesztői: Bajza, Toldy, Vörösmarthy.
- ³² Pusztá szám vagyunk, arra születve, hogy a termést elfogyasszuk. (Horatius epist. I. 2.)
- ³³ A mai Petőfi Sándor utca.
- ³⁴ Pfeiffer Nándor könyvesboltja a Kristóf téren volt.
- ³⁵ Herakles felesége, Dejanira, hogy férjét visszahódítsa Nessus vérébe mártott palástot küldött neki, amely letéphetetlenül, tapadt a hős testéhez és iszonyú fájdalmat okozva örületbe kergette. Ugyanez a mitológiai kép ismétlődik A. költészetében: S pályám bére — Égető, mint Nessus vére. (Epilógus).
- ³⁶ Zavar.
- ³⁷ Margitnak a szigetén, pipázik a vén legény. Nyöszörögve gitározik s elherdálja kamatait.
- ³⁸ Arany akadémiai lakásából két út vitt a ligetbe: az egyik a szűk Király utca (Majakovszkij út), a másik a Sugár út (Népköztársaság útja). A nagy lendülettel meginduló Sugár-úti építkezések az 1873-as válsággal abbamaradtak. A félbehagyott paloták romokként éktelenkedtek évekig.
- ³⁹ Deák Ferenc rendszerint omnibuszon a kocsis mellett, a bakon utazott.
- ⁴⁰ A zöld szigeten (Pávasziget) lakott nyaranta Toldy Ferenc. A tónak ezt a részét azóta feltöltötték.
- ⁴¹ Horváth pesti ügyvéd 1806-ban halt meg. Vagyonát a városra hagyta azzal a kikötéssel, hogy a ligetben temessék el, sirkövének felirata „Fuit” — „Volt” legyen.

- ⁴² A Margitsziget József főherceg tulajdonában volt.
- ⁴³ Nimfa, charis (grácia) a görög mitológia tündéralakjai.
- ⁴⁴ Botanikus-kertnek v. Fűvészkertnek is nevezik.
- ⁴⁵ A mai Koltói Anna utca.
- ⁴⁶ A mai Baross utca.
- ⁴⁷ A Kálvária téren levő szoborcsoportot áthelyezték az Epreskertbe (Munkácsy utca és Bajza utca sarkán).
- ⁴⁸ A mai Dankó utca.
- ⁴⁹ Pincér.
- ⁵⁰ A görög istenek pohárnoka.
- ⁵¹ Divatfi, Gárdonyi divatszarkának fordítja.
- ⁵² Divatos angolul.
- ⁵³ Az orosz-török háború idején a pánszlávizmus rémképétől rettegő magyarok a törökkel rokon-szenveztek, a nemzetiségek a Balkánt felszabadítani akaró oroszral.
- ⁵⁴ A Napoleon arany árfolyama.
- ⁵⁵ Fővárosi Lapok. 1864—1900 között megjelenő lap.
- ⁵⁶ A „Mártius 15-ike” 48-as napilap volt az első, amelyet Budapesten az utcán árultak „mint ibolya-csokrokat”.
- ⁵⁷ Biblia.
- ⁵⁸ Lovag franciául.
- ⁵⁹ Játékkaszinójáról híres fürdőhely.
- ⁶⁰ A rang kötelez.
- ⁶¹ Értelmiségi.
- ⁶² „Meg van” görögül. Archimedes mondta állítólag, amikor feltalálta a vízben levő tárgyak súlyvesztésének törvényét.
- ⁶³ A lakbért azelőtt negyedévenként fizették.
- ⁶⁴ Négyes nyeresmény szerencsejátékban.
- ⁶⁵ Annak, aki amerikai párbajban sötét golyót húz, öngyilkosnak kell lennie.
- ⁶⁶ Aquincum.
- ⁶⁷ A Váli-völgye, Kajászszentpéter környéke, a hun királyok monda szerinti temetkezési helye.
- ⁶⁸ Arany a hún város ábrázolásánál Priszkosz rhétor leírását használja fel.
- ⁶⁹ Rákos mezeje volt a középkori nemzetgyűlések, táborozások, újabbkori hadgyakorlatok helye.
- ⁷⁰ Hess András nyomdáját Karai László budai prépost rendezte be.
- ⁷¹ Szapolyai János felesége, II. János király anyja.
- ⁷² Enyingi Török Bálint volt a magyar csapatok fővezére. (Egyébként a kor tipikus erkölcstelen oligarchiája, ki hol Ferdinándhoz, hol Szolimánhoz pártolt).
- ⁷³ Martinuzzi Fráter György akadályozta meg Buda német kézre kerülését.
- ⁷⁴ II. Szolimán török szultán uralkodása volt a török birodalom fénypontja. A szultán 1566-ban halt meg Szigetvárnál.
- ⁷⁵ A Bécsi kapu helyén volt.
- ⁷⁶ Rózsás
- ⁷⁷ Játékpénz.
- ⁷⁸ Fáraó vagy Fáraó kártyajáték
- ⁷⁹ Bankár.
- ⁸⁰ Jelzett kártya.
- ⁸¹ Dolmány.
- ⁸² Színészekre.
- ⁸³ Pásztoridillek szereplői
- ⁸⁴ Az Ipartestület első kiállítása 1842-ben volt a Redoute-ban (Vigadó). Ezt követően majdnem évenként rendeztek kiállítást. A régi Vigadó a mai helyén állott. Pollack Mihály építette. A szabadságharc idején, mikor az osztrákok a pesti dunapartot bombázták, tönkrement.
- ⁸⁵ Kossuth 1844-ben szervezte a Védegyletet, tagjai kötelezték magukat, hogy csak „honi” iparcikket vásárolnak.
- ⁸⁶ A magyar szavak után német fordítás következik, majd német szöveg: kenyér- és árpaleves stb.

NÉVMUTATÓ

- ARANY LÁSZLÓ (1844—1898) A. J. fia, maga is költő, műfordító, népmesegyűjtő. Arany János hátrahagyott írásainak első sajtó alá rendezője.
- BARTAL GYÖRGY (1820—1875) Deák-párti politikus, 1874—75-ben miniszter, az azonosnevű közjogi író fia.
- BÉRCZI KÁROLY (1821—1867) író, műfordító. Anyegin fordítása híres.
- BEZERÉDJ ISTVÁN (1795—1856) haladó politikus. 1836-ban felszabadította jobbágyait.
- CSENGERY ANTAL (1822—1880) publicista, politikai- és történetíró.
- DEÁK FERENC (1803—1876) a 67-es kiegyezés előkészítője. Kortársai „a haza bölcsé”-nek nevezték.
- DESSEWFFY EMIL (1814—1866) konzervatív politikus. Az Akadémia elnöke 1855—66.
- EGRESSY GÁBOR (1808—1866) színművész. Petőfi barátja. A szabadságharc alatt kormánybiztos és guerillakapitány.
- EMICH GUSZTÁV (1814—1869) könyvnyomdász. Kiadó. 1841-ben Pesten könyvkereskedést nyitott. Üzleteiből alakult az Athenaeum kiadó vállalat.
- EÖTVÖS JÓZSEF (1813—1871) író, államférfi. 1867-től vallás- és közoktatásügyi miniszter.
- FÁY ANDRÁS (1786—1864) író, nemzetgazda. A Pesti Első Hazai Takarékpénztár alapítója és első elnöke (1840).
- FÖLDVÁRY GÁBOR (1787—1854) Pest vm. főispánja.
- GARAY JÁNOS (1812—1853) költő. Vörösmarty követője.
- GORCSAKOV, ALEXANDER MIHAJLOVICS (1798—1883) cári külügyminiszter az 1877—78-as orosz-török háború idején.
- GÖRGEY ARTUR (1818—1916) a szabadságharc hadvezére. 1849. augusztus 13-án Világosnál feltétel nélkül letette a fegyvert az osztrákokkal szövetségben levő oroszok előtt.
- GYULAI PÁL (1826—1909) költő, kritikus. A XIX. század második felében irodalmi életünk egyik legnagyobb tekintélye.
- HECKENAST GUSZTÁV (1811—1878) nyomdász, könyvkiadó. 1839-ben megnyitotta Pesten kölcsönző könyvtárát. 1873-ban budapesti üzleteiből alakult a Franklin Társulat.
- HENTZI HENRIK (1785—1849) osztrák tábornok. 1849-ben Buda parancsnoka. A város visszafoglalásakor — május 21-én halt meg.
- HORVÁTH JÁNOS (1878—) irodalomtörténetíró. 1923-tól a budapesti egyetem tanára volt.
- HORVÁTH MIHÁLY (1809—1878) történetíró. A szabadságharc alatt vallás- és közoktatásügyi miniszter. Emigrációjából 1867-ben tért vissza.
- HUNFALVI PÁL (1810—1891) a magyar összehasonlító nyelvészet megalapítója.
- JELLAČIĆ JOSIP (1801—1859) horvát bán. A szabadságharc idején a horvátok ellenforradalmi felkelésének szervezője és vezetője. Csapatai Pákozdon szenvedtek vereséget.
- JÓKAI MÓR (1825—1904) legnépszerűbb regényírónk.
- KAZINCZY FERENC (1759—1831) író, a magyar irodalmi élet szervezője, a nyelvújítási mozgalom vezetője.
- KELEMEN LÁSZLÓ (1760—1814) színgazgató, drámafordító.
- KEMÉNY ZSIGMOND (1814—1875) regényíró, politikus. A Pesti Napló szerkesztője 1855-től.
- KERTBENY KÁROLY (1824—1882) Petőfi, Arany, Vörösmarty német nyelvű tolmácsolója. Bibliográfus.

- KISFALUDY KÁROLY (1788—1830) költő, drámaíró. Az Aurora irodalmi almanach szerkesztője.
- KOSSUTH LAJOS (1802—1894) Magyarország kormányzója a szabadságharc idején.
- LÉVAY JÓZSEF (1825—1918) költő.
- LÓNYAY MENYHÉRT (1822—1884) államférfi, publicista. 1858-tól az Akadémia igazgatósági tagja, Eötvös halála után elnöke.
- LUKÁCS MÓRIC (1812—1881) író, műfordító. 1876-tól a Kisfaludy Társaság elnöke. A Budapesti Szemlében történeti, politikai és természettudományos esszéi jelentek meg.
- NAGY IGNÁC (1810—1854) dráma és regényíró. A Hölygfutár szerkesztője.
- ORCZY LŐRINC (1718—1789) költő, tábornok. A Tisza-szabályozás kormánybiztosa, fia ORCZY JÓZSEF (1746—1804) főispán.
- PÁKH ALBERT (1823—1867) Petőfi barátja. Humorista. A Vasárnapi Ujság alapítója.
- PERCZEL BÉLA (1819—1888) Vörösmarty tanítványa volt. Jogász. 1875-ben igazságügyminiszter.
- PÉTERFY JENŐ (1850—1899) irodalomtörténész.
- PETŐFI SÁNDOR (1823—1849) a XIX. század legnagyobb magyar költője. Arany legjobb barátja.
- RÁDAY PÁL (1768—1827) Ráday Gedeon unokája, a Ráday könyvtár továbbfejlesztője.
- SCHMERLING, ANTON (1805—1893) az osztrák centralisztikus törekvések képviselője. 1860 decemberétől mint osztrák miniszter vegyes nemzeti parlamenttel igyekezett a függetlenségi kérdést elodázni. 1865-ben megbukott.
- SZALAY LÁSZLÓ (1813—1864) publicista, jogtudós, történész. 1858-tól az Akadémia titkára.
- SZÁSZ KÁROLY (1829—1905) költő, műfordító. Arany tanártársa volt Nagykőrösön.
- SZÉCHENYI ISTVÁN (1791—1860) „A legnagyobb magyar”. Reformkori vezető politikus. Apja SZÉCHENYI FERENC a Magyar Nemzeti Múzeum és a Széchényi Könyvtár alapítója.
- SZEMERE BERTALAN (1812—1869) államférfi. A 49-es köztársaság kikiáltása után miniszterelnök és belügyminiszter.
- SZILÁGYI ISTVÁN (1819—1897) történettudós. 1842-től gimnáziumi tanár Nagyszalontán. Itt ismerkedik meg Arannyal, akit bíztat első művei megírására.
- TINÓDI SEBESTYÉN (kb. 1510—1556) lantos. A török-magyar harcok, csatározások története históriás énekeiben maradt fenn.
- TISZA KÁLMÁN (1830—1902) magyar miniszterelnök 1875—90.
- TOLDY FERENC (1805—1875) „a magyar irodalomtörténetírás atyja”.
- TOMORI ANASZTÁZ (1824—1894) Arany tanártársa Kőrösön. Shakespeare drámái első magyar nyelvű kiadásának költségeit fedezte.
- TOMPA MIHÁLY (1817—1868) költő. Petőfi halála után ő áll legközelebb Aranyhoz.
- TÖRÖK JÁNOS (1809—1874) publicista, közigazda, lapszerkesztő.
- VAS GEREBEN (1823—1868) regényíró. A Nép Barátjának szerkesztője.
- VOJNOVICH GÉZA (1877—1952) irodalomtörténész, író. Arany életrajzírója.
- VÖRÖSMARTY MIHÁLY (1800—1855) a reformkor legnagyobb költője.
- WALDSTEIN JÁNOS (1809—1876) festő. Széchényi barátja. 1868-tól az Akadémia igazgatósági tagja.
- WINDISCHGRAETZ, ALFRÉD (1787—1862) osztrák hadvezér. Ferenc József őt bizza meg a magyar „lázas” leverésével. 1949 január 5-én bevonul Budapestre.
- WODIANER FÜLÖP (1822—1899) nyomdász, könyv- és lapkiadó. Utóbb Lampel Róbert könyvkereskedését vette át.

TARTALOMMUTATÓ

BEVEZETŐ	5
ARANY JÁNOS BUDAPESTEN	7
FŐVÁROSI TÁJ- ÉS ÉLETKÉPEK	21
BUDAPEST TÖRTÉNETE ARANY JÁNOS ÍRÁSAINAK TÜKRÉBEN	31
JEGYZETEK	40
NÉVMUTATÓ	42

